

2016-2017 Siyer Mektebi Müfredatı
İMAN ŞEHİRİ MEDİNE

Hz. Peygamber'in Yönetimi

15. DERS

PROF. DR. AHMET ÖZEL
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hz. Peygamber'in Yönetimi

GİRİŞ

Anlama ve kavrama sadece aklı ve zihnî bir faaliyetten ibaret değildir. Kalp ve niyet de anlamada önemli rol oynar. Hele söz konusu olan inanca ilişkin bir durumsa, niyet ve samimiyet ön plana geçer. Dolayısıyla gerek Kur'ân*ı Kerim gerekse onu insanlara tebliğ eden Allah Resûlü'nü anlama özel bir anlam taşır. Ne onun getirdiği kitap sıradan bir kitap gibi, ne o sıradan bir insan gibi anlaşılabilir.

“Kur'ân'dan mü'minler için şifa verici ve rahmet bahşedici, zalimlerin de yalnızca yıkımını / hüsrânını artıran şeyler indiriyoruz” (el-İsrâ 17/82).

(ونزل من القرآن ما هو شفاء ورحمة للمؤمنين ولا يزيد الظالمين إلا خساراً)

“Ve (gerçeği anlamaya niyetli olmamalarından ötürü, onlara) Kur'ân okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanların arasına görünmeyen bir perde çekeriz ve kalplerine onu kavramalarına engel olan bir örtü ve kulaklarına bir tıkaç koyarız” (el-İsrâ 17/45-46).

(وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا*
وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا)

“De ki bu (ilahî kelâm) iman edenler için bir rehber ve şifa kaynağıdır; ona inanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir sağırlık var ve bundan dolayı Kur'ân onlara kapalı, anlaşılmaz gelir; onlar çok uzaklardan kendilerine seslenen kimseler gibidirler” (Fussilet 41/44).

(قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى
أُولَئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ)

“Onların aralarında sana kulak verir gibi yapanlar var; ama eğer akıllarını kullanmıyorlarsa, sen sesini hiç sağırlara işittirebilir misin?” (Yûnus 10/42).

(وَمِنْهُمْ مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ)

“Allah’ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilim, yeryüzüne yağan bol yağmura benzer. Yağmurun yağdığı yerin bir bölümü verimli bir topraktır: Yağmur suyunu emer, bol çayır ve ot bitirir. Bir kısmı da suyu emmeyip üstünde tutan çorak bir yerdir. Allah burada biriken sudan insanları faydalandırır. Hem kendileri içer, hem de hayvanlarını sular ve ziraatlarını o su sâyesinde yaparlar. Yağmurun yağdığı bir yer daha vardır ki, düz ve hiçbir bitki bitmeyen kaypak arazidir. Ne su tutar, ne de ot bitirir. İşte bu (iki toprak), Allah’ın dininde anlayışlı olan ve Allah’ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim kendisine fayda veren, onu hem öğrenen hem öğreten kimse ile, buna başını kaldırıp kulak vermeyen, Allah’ın benimle gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kimsenin benzeridir” (Buhârî, “İlim”, 20; Müslim, “Fezâil”, 15).

(مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ ، كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ قَبِلَتْ الْمَاءَ ، فَأَنْبَتَتِ الْكَلَّاءَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ ، وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ ، فَفَنَعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا ، وَأَصَابَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ أُخْرَى إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلًّا ، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقَهُ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ فَعَلِمَ وَعَلِمَ ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ).

Mevlânâ: “Kur’ân, sen peçeyi kaldırsan bile sana yüzünü göstermeyen gelin gibidir. Eğer uğraşır da bir şeyler göremiyor ve mutluluğa eremiyorsan, bu, bizzat örtüyü kaldırma hareketinin tiksindirici ve aldaticı olmasındandır; öyle ki gelin kendisini sana çirkin göstererek sanki şöyle der: “Ben o aradığın güzel değilim”. Fakat sen örtüyü kaldırmaz ve yalnız onun hoşnutluğunu elde etmeye çalışırsan, uzaktan uzağa hizmetinde bulunur ve onu en iyi şekilde memnun etmek için zahmete katlanırsan, o zaman perdeyi kaldırmadan da sana yüzünü gösterecektir” (*Fîhi Mâ Fih*’ten).

Tıpkı Kur’ân gibi, onu insanlığa tebliğle görevli elçi ve onu kendilerine açıklayacak tercüman olarak Allah Resûlü’nü anlamak da her şeyden önce samimi bir çabayı ve dürüstlüğü gerektirir. Allah’ın kitabına art niyet-

le yaklaşanlar, kendi varlıklarının anlamına nüfuz edemeden onu anlamaya çalışanlar, onun iç anlamına nüfuz edemeyip bir aynanın yansıttığı akis gibi nasıl onda kendi çirkinliklerini ve eğriliklerini görürlerse, Allah'ın elçisine aynı şekilde yaklaşarak onu anlamaya çalışanlar da benzer bir sonuçla karşılaşır.

Peygamberlik Misyonu (Ferdî Hayat-Toplumsal Hayat)

Resûlullah'ın peygamberlik misyonu ferdî ve manevî hayatın olduğu kadar sosyal ve maddî hayatın da mükemmellik ölçüsünü ortaya koymayı, her iki alanda da insanlara kılavuzluk yapmayı kapsamaktadır. Müslümanlar inançları gereği Hz. Peygamber'in her iki alandaki kılavuzluk ve otoritesini kabul etmekle birlikte İslam dünyasında onu tanıma ve anlama konusunda genellikle yeni bir sosyal düzenin kurucusu olarak gösterdiği faaliyetlerden çok ferdî ve manevî hayata kılavuzluğuna alaka duyulmuş, hayatıyla ilgili literatür de daha çok bu istikamette gelişme göstermiştir.

Esasen tarih boyunca müslüman toplumlarda sosyal hayatın Kur'an ve Sünnet'te belirlenen temel esaslar çerçevesinde şekillenmiş bulunması da insanların bu yönelişlerinde etkili olmuş, manevî olgunluk erdemli bir ferdî hayat kadar düzenli ve huzurlu bir sosyal hayat için de ulaşılmaması gereken bir amaç olarak görülmüştür.

Onun mübarek hayatı, insanın bizzat kendi beşerî durumunu aşmadıkça üstesinden gelemeyeceği bütün sosyal, siyasal, ekonomik, cinsel ...eğilimler arasında denge ve ahengi temsil eder. Bir peygamber, bir mübellîğ, bir devlet başkanı, bir lider, bir kumandan, bir hâkim, bir eğitimci, bir tâcir, bir aile reisi, bir baba, bir komşu, bir dost ve arkadaş ve hatta bir düşman olarak maddî ve manevî yönleriyle bütün insanlara örnek bir hayat yaşadı ve gösterdi. Onun hayatı hem ferdî ve manevî hayatın hem sosyal ve maddî hayatın mükemmellik ölçüsüdür.

Batı dünyasında ise din ile hayatın maddî alanlarını birbirinden ayıran yaygın telakki çerçevesinde peygamberliğin yalnızca ferdî ve manevî hayata kılavuzluk şeklinde kabul edilmesi Hz. Peygamber'in sosyal misyonu ve tarihî rolünün kavranmasında karşılaşılan ciddî zorlukların başında gelmekte ve dolayısıyla Resûlullah sosyal ve siyasal hayata fazla angaje olmuş görülmektedir. Bir diğer problem de Batı'nın yüzyıllar boyunca karşı

karşıya kaldığı ve savaştığı rakip bir uygarlığın kurucusu olarak Hz. Peygamber hakkında Ortaçağ boyunca teşekkül eden önyargılardan ve menfi tasavvurdan hala kurtulamamış olunmasıdır.

Dünya çapında büyük yankılar uyandıran bir hareketin önderi olarak Hz. Peygamber'in olağanüstü başarısı manevî ve maddî olmak üzere iki saikle izah edilmeye çalışılmıştır. Genelde din âlimlerinin ve diğer müslümanların benimsediği birincisi, Allah tarafından peygamber olarak seçildiği ve dolayısıyla başarısının ilahî kaynaklı olduğu; Batılı araştırmacılarla tarihçilerin izlediği ikincisi ise başarısının tarihî ve diğer tecrübî sebeplere dayandığı, bu konuda dikkat çekici liderlik vasıfları ve karizmatik şahsiyetinin etkili olduğu yolundadır. Hz. Peygamber'in İslam'da örnek kabul edilen ideal kişiliği ile tarihî kişiliğini yansıtan iki yönü zorunlu olarak birbiriyle çelişmez; aksine bunların her biri kendi araştırma yolunu ve analiz yöntemini izleyen iki ayrı sorgulamayı gerektirir. Allah'ın kendi elçisine yardım ve desteği inananlar için tartışılmaz olmakla birlikte Resûlullah'ın başarısını izahta sahip bulunduğu üstün vasıfları göz ardı etmek, onun bir insan olarak büyüklüğünü sadece ilahî mesajı nakleden önemsiz bir vasıta seviyesine düşürme riskini taşır^[1]. Bu durumda getirdiği mesajı bizzat anlayıp yaşayarak insanlara gösterme ve toplumu dönüştürme misyonunu, dinî hayat kadar sosyal hayattaki örneklik ve kılavuzluk rolünü kavramada da zorlukla karşılaşılır.

İlk dönemlerden itibaren müslüman müellifler Resûlullah'ın büyük kahramanlıklarını ve olağanüstü başarılarını onun peygamberlik misyonu ile, Allah'ın yardımına mazhar olmasıyla izaha çalışırken Batılı araştırmacılar buna da vurgu yapan nadir örnekler dışında genellikle şahsî kabiliyet ve becerilerini öne çıkarmışlardır. Sözelimi W. Montgomery Watt, ortaya çıktığı zaman yaşadığı bölgedeki siyasal, sosyal, ekonomik ve dinî şartlar başarısını kolaylaştırmada etkili olsa da Hz. Peygamber'in sahip bulunduğu üstün vasıflar olmasaydı bu olağanüstü başarının mümkün olmayacağını belirterek bu vasıfları üçe ayırır.

Bunların başında manevî keşif istidadı -müslümanlara göre vahiy- gelir. Buna bağlı olarak devrin sosyal rahatsızlığının asıl sebeplerini sezgi (feraset) ve insanı varlığının en derinlerine kadar sarsabilecek bir şekilde

[1] F. Buhl - A.T. Welch, "Muhammad", *Encyclopaedia of Islam* (new edition), VII, 360.

bu sezgiyi ifade edebilecek bir deha. İkincisi bir devlet adamı olarak sahip bulunduğu bilgektir. Üçüncüsü bir yönetici olarak sahip olduğu ince görüşlülük ve maharet ile idarî işleri havale ettiği insanları seçmedeki bilgeliğidir.

Vefat ettiğinde, kurduğu devlet, onun kaybıyla uğradığı sarsıntıya karşı koyabilecek güçteydi ve bu sarsıntıyı atlattıktan sonra akıl almaz bir hızla yayılabildi. İnsan İslam'ın başlangıç tarihi ve Hz. Peygamber'in hayatı üzerine düşündükçe onun gerçekleştirdiklerinin büyüklüğü karşısında şaşkınlığı da o nisbette artar. Şartlar ona pek az insana nasip olacak bir fırsat vermişti, fakat o da bu fırsatı hakkıyla değerlendiren biriydi. Eğer onun bu manevi keşif, devlet adamlığı ve yöneticilik yetenekleri ve bunların ötesinde Allah'a güveni ve kendisini Allah'ın gönderdiğine sarsılmaz inancı olmasaydı insanlık tarihinin önemli bir bölümü hiçbir zaman yazılmıyş olmayacaktı^[2]

E. W. F. Tomlin, Hz. Peygamber'i en hafifinden bir ilüzyonun kurbanı olarak görenlerin, tarihin daha sonraki akışının tutarlı bir izahını yapmakta güçlüklerle karşılaşacaklarını, rasyonalizmin de vakıyı açıklayamadığını ve nihayet tabiatçılığın omuzlarına taşıyamayacağı bir yük bindirmektense tabiatüstü bir müdahale imkanını kabul etmenin daha rasyonel olmasa bile daha akıllıca olduğunu belirtirken^[3] onun başarısında şahsî meziyetleri yanında ilahî desteğin varlığını kabul etmenin gereğine dikkat çekmektedir.

Batı dünyasında bazı yeni önyargılarla birleşerek kısmen varlığını sürdüren geleneksel olumsuz imaj çerçevesinde Hz. Peygamber'in Mekke döneminde müsamahalı ve nazik bir mübelliğ iken Medine döneminde elde ettiği güçle siyasî bir şahsiyet haline geldiğine ve şiddete meylettiğine, asıl amacının siyasî olduğuna dair iddialar da ileri sürülmüştür. Birçok Batılı yazar ise aslında Hz. Peygamber'in manevî yönünün, peygamber olma özelliğinin beşerî faaliyetlerine her zaman baskın geldiğini, devlet adamlığı vasfının ikinci planda kaldığını ve asıl manevî rolü çerçevesinde şekillendiğini dile getirmekte, onu bu rolünden soyutlayarak sadece başarılı bir devlet adamı olarak gösteren veya Mekke ve Medine döneminde iki

[2] *Muhammad : Prophet and Statesman*, Oxford 1961, s. 236-237.

[3] *Philosophers of the East and West*, Delhi 1988, s. 231.

farklı şahsiyet portresi çizdiği şeklindeki bakış açısının hatalı olduğunu, tarihî gerçeklerle bağdaşmayan bu yaklaşımın sadece Peygamber'i yanlış takdim etmekle kalmadığını, İslam'ı anlamada da yanlışlığa yol açacağını belirtmektedirler^[4].

Meselâ Rudi Paret, tarihçilerin Hz. Peygamber'i hıristiyan bakış açısı ve kendi hükümlerinin bu dünyaya ait olmadığını söyleyen Hz. İsa'nın ortaya koyduğu model ile değerlendirme hatasına düşmemeleri gerektiğini belirtir. Ona göre Medine döneminde Arap-İslam Ümmeti'nin gerçekleşmesi sürecinde Resûlullah asla kuvvet saikiyle hareket etmedi; aksine, derin bir tevazuyla en büyük askerî ve siyasî başarılarını da Allah'ın sayesinde olmuş gördü. Onun temel hareket tarzında hiçbir değişiklik olmadı, görev anlayışı eskiden ne idiyse öyle kaldı^[5].

J. W. H. Stobart görevinin gerçekliğine ve davasının büyüklüğüne olan güçlü bir inançtan kuvvet almayan bir kimsenin talihinin kötü gittiği uzun yıllar boyunca sahip bulunduğu tavrını zafer gününde, yenilgi anında, iktidarının zirvesinde ve ölüm anında da aynı şekilde sürdürmesinin mümkün olamayacağını yazar^[6].

R. Bosworth Smith de farklı şartlar altında onun ne kadar çok değil ne kadar az değiştiğinin asıl şaşırtıcı olduğunu; çölde çobanlık yaptığında, Suriye'ye ticarete gittiğinde, Hira'da inzivaya çekildiğinde, tek başına reforma giriştiğinde, Medine'ye hicret ettiğinde, fetihler yaptığında, Fars Kısra'sı ile Bizans Herakliyus'una denk bir konuma geldiğinde onda aynı sağlam tevhidin izinin görüldüğünü; dış şartların bu kadar değişmesine karşı o derece az değişen, olayların değişmesine karşı özün bu kadar aynı kaldığı bir başka insanın olabileceğini zannetmediğini kaydeder^[7].

Kişiliği

Resûlullah'ın bütün üstün yetenek ve vasıflarıyla birlikte herhangi bir insan gibi yaşadığına ve tabiatüstü özelliği bulunmayan bir insan gibi di-

[4] bk. Zafar Ali Qureshi, *Prophet Muhammad and His Western Critics*, Lahore 1992, I, 94-112, II, 713-728, 878-883.

[5] *Mohammed und der Koran*, Stuttgart 1976, s. 138.

[6] Zafar Ali Qureshi, II, 707.

[7] *Mohammed and Mohammedanism*, London 1876, s. 140-141.

ğerlerince izlenebilecek örnek bir hayat sürdüğüne işaret etmek gerekir. Aksi halde onun hayatı Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere insanlık için mükemmel bir örnek olarak mülâhaza edilemezdi^[8].

“...De ki: Rabbimi (O'na yakışmayan her şeyden) tenzih ederim! Ben ölümlü insan olan bir elçiden başka biri miyim?” (el-İsrâ 17/93).

قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا

“De ki: Ben de sizin gibi ölümlü bir insanım. Şu var ki bana, ilahınızın bir tek ilah olduğu bana vahy olunuyor” (el-Kehf 18/110).

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ

O karakter, ahlak, arzu ve eğilimleri farklı olan bütün insanlara bir rehber olarak gönderildiğinden bunların bütün ferdi ve sosyal ihtiyaç ve sorunlarını giderecek bir ruhî ve fikrî olgunlukla donatılmıştı. Hz. Peygamber'in insanlık tarihinde siyasî, hukukî, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya koyduğu değerleri bilfiil uygulamayı başardığı bilinen tek peygamber ve lider olması da bu beşerî kılavuzluk ve önderlik misyonunun bir gereğidir.

Hz. Peygamber çeşitli âyetlerde açıkca belirtildiği üzere diğer insanlar gibi bir insandır (el-İsrâ 17/93; el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6). Fakat insanlara örnek olduğuna (el-Ahzâb 33/21), yüksek bir ahlak üzere bulunduğu (el-Kalem 68/4), Allah'ın büyük lütuf ve esirgemesine nail olduğuna, kendisine hikmet bahşedildiğine (en-Nisâ 4/113; el-İsrâ 17/39, 87), ilim verildiğine (el-Bakara 2/145; Âl-i İmrân 3/61; er-Ra'd 13/37), kaba ve katı yürekli olmadığına (Âl-i İmrân 3/159), insanlardan korunduğuna (el-Mâide 5/67), ilahî yardımla desteklendiğine (el-Enfâl 8/62; et-Tevbe 9/40; el-Feth 48/3), ilahî gözleme/koruma altında olduğuna (et-Tûr 52/48), hidayete, dosdoğru yola erdirildiğine (el-En'âm 6/161; Yâsîn 36/4; ez-Zuhruf 43/43; el-Feth 48/2; el-Hac 22/67; ed-Duhâ 93/7), hak ile gönderildiğine (el-Bakara 2/119; en-Nisâ 4/170; Fâtır 35/24), üzerine sükunet ve huzur duygusu indirildiğine (et-Tevbe 9/26, 40; el-Feth 48/26), göğsünün açılıp genişletildiğine (el-İnşirâh 94/1), Allah ve meleklerin ona salat okuduğuna (el-Ahzâb 33/56), inananlara çok düşkün, çok şefkatli ve merhametli oldu-

[8] Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, Delhi 1990, s. 11-13.

ğuna (et-Tevbe 9/128) dair ayetler yanında hadis ve siyer kaynaklarında da kaydedildiği üzere diğer insanlardan farklı bir kişilik ve birikime sahip olduğu, üstün vasıflarla donatıldığı, başarısının temelinde de vahyin bulunduğu ve toplumu bunun kılavuzluğunda yönettiği şüphesizdir. Bu çerçevede güçlü ve sağlıklı bir vücut yapısı, derin bir sezgi, anlayış ve kavrayış kabiliyeti, sağlam bir hafıza, etkili hitabet, ihlas, sabır, cesaret, hilim, cömertlik, haya, iyi geçim, şefkat ve merhamet, vefa, tevazu, adalet, emanet, iffet, doğruluk gibi üstün vasıflara sahipti. Bununla birlikte peygamber olarak görevlendirilmesinin bu özelliklerinden dolayı değil de ilahî seçimin bir sonucu olduğunu belirtmek gerekir.

Otoritesinin Kaynağı ve Mahiyeti

Hz. Peygamber'in görevi sadece kendisine verilen vahyi tebliğ etmekten ibaret değildi; tebliğ ettiği dine insanları davet etmek, dinin esaslarını açıklayıp bizzat yaşamak (el-Bakara 2/151; Âl-i İmrân 3/164; el-Cum'a 62/2), gönderildiği toplumu bu doğrultuda yönetip yönlendirmek (en-Nisâ 4/105) ve yeni bir toplum modeli oluşturmak da onun görevleri arasındaydı^[9]. Bu sebeple Resûlullah'ın bizzat dini yaşayarak insanlara da bunun nasıl mümkün olduğunu göstermesi (**şehid-şâhid**: el-Bakara 2/143; en-Nahl 16/89; el-Hac 22/78; el-Ahzâb 33/45; el-Feth 48/8; el-Müzemmil 73/15) gerekmektedir.

Müminler de ona uymak (**itaat**: Âl-i İmrân 3/32; en-Nisâ 4/64, 80; el-Mâide 5/92; en-Nûr 24/54), emir ve yasaklarına boyun eğmek (**inkiyad**) sorumluluğu yanında eylemlerine ve örnek davranışlarına tabi olmak (**ittiba**: Âl-i İmrân 3/31; el-A'râf 7/157) ve onu örnek almakla (**teessi**: el-Ahzâb 33/21) emr olunmuşlardır^[10].

Her hangi bir konuda otorite sahibi olan, buyurucu yetkiye sahip olan kimse, o konuda en bilgili ve yetenekli kimse demektir. Cenâb-ı Hak İsrailoğullarına Tâlût'u kral ve kumandan tayin edince, onlar buna kendilerinin daha layık olduklarını, mal ve servet bakımından ondan daha üstün olduklarını ileri sürmüşler, peygamberleri de Tâlût'un kendilerinden daha

[9] Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997, s. 275.

[10] Aynı yer.

derin bir bilgiye ve mükemmel bir vücuda sahip olduğunu belirterek Allah'ın hükümlerine dilediğine bahşedeceğini söylemiştir (el-Bakara 2/247).

Mekke döneminin aksine Medine döneminde Hz. Peygamber, aynı zamanda devleti idare eden bir yönetici, orduları sevk ve idare eden bir komutan, camide cemaate imam, kişiler arasında ortaya çıkan davaları gören bir hakim ve kendisine sorulan her konuda fetva veren bir müftü idi. Hz. Peygamber'in örnek bir İslam toplumu kurması, ancak otoritesi sayesinde mümkündü. Yukarıda belirtildiği üzere ümmetin lideri olarak onun müslümanlar üzerindeki otoritesi Kur'an'da "hüküm" ve türevleri ile ifade edilmiştir (en-Nisâ 4/60,65).

"Hayır, rabbine andolsun ki onlar, aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda seni hakem yapmadıkça ve sonra da kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyetle senin kararına tabi olmadıkça (gerçekten) inanmış olmazlar" (en-Nisâ 4/65).

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا
مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Bu ve benzeri âyetler Hz. Peygamber'e itaatin somut ifadesini, onu hakim kabul edip verdiği hükmü tartışmasız benimsemek şeklinde ortaya koyar. Allah'a itaat Hz. Peygamber'e itaatin temeli olurken, Hz. Peygamber'e itaat da Allah'a itaatin tek görünür kanıtıdır: "Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" (en-Nisâ 4/80). Onun peygamberlik görevi tamamen fikrî ve ruhî öğütlerle sınırlı olmayıp bir İslam toplumu (ümmet) kurma amacına bağlı olarak sosyal, politik ve askerî faaliyetleri de kapsadığından kendisine itaat sadece ibadet vs. alanında değil sosyal hayatta da söz konusudur. Bu sebeple Medine döneminde inen âyetler sadece dinî alanda değil sosyal, siyasal, ekonomik ve askerî alanlarda da süratli bir kurumlaşmanın gerçekleşmesine, dinamik bir toplumsal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Allah Resulü bir insan, bir kul olmakla birlikte kendisine verilen misyon ve bu misyonun kazandırdığı manevi şahsiyet onu diğerlerinden ayırmaktadır. Kur'an-ı Kerim bir taraftan Hz. Peygamber'in beşerî tabiatına vurgu yaparken diğer taraftan da onun diğer insanlar arasındaki özel statü

ve otoritesini kesin şekilde belirtir. Allah'ın kendisine itaatle birlikte ona itaati de emretmesi ve eğer inanıyorlarsa insanların anlaşmazlık konularını hükme bağlamak için Allah'a ve elçisine götürmelerini emretmesi (en-Nisâ 4/59), siyasî ve hukukî alanlarda onun otoritesini kabulün imanın bir gereği olduğunu ve bu iki itaatin esasta birbirine bağlı bulunduğunu da gösterir.

Daha önceki peygamberlere Allah tarafından “**hikmet**” (bilgelik) ve “**mülk**” (hükümlerlik) bahşedildiğinin belirtilmesi (el-Bakara 2/251; en-Nisâ 4/54; Sâd 38/20), bunların bir peygamber olarak onun için de söz konusu olduğunu ima eder. Ancak Kur'an'da Hz. Peygamber için mülk tabiri yerine “**hüküm**” kelimesi kullanılmıştır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir rivayette kaydedildiği üzere Allah Teâlâ Resûlullah'ı “**hükümdar-peygamber**” ile “**kul-peygamber**” olma arasında muhayyer bırakmış, o da Cebrail'in Allah'a karşı tevazu göstermesi yolundaki tavsiyesi üzerine “kul-peygamber” olmayı tercih etmiştir^[11]. Hz. Peygamber bir defasında huzurunda bulunan birinin korkuyla titremesi üzerine “sakin ol, ben hükümdar değilim” buyurmuştu^[12]. Ebû Süfyân'ın Mekke fethi sırasında İslam ordusunun haşmeti karşısında Hz. Abbas'a “Kardeşinin oğlunun mülkü (saltanatı, hükümdarlığı) büyük olmuş !” demesi üzerine o da “bu nübüvettir” diyerek Resûlullah'ın siyasî liderliğinin peygamberlikten ayrı olarak anılmasını hoş karşılamamıştı^[13]. Daha önceki peygamberlerin yöneticilik misyonları için Kur'an-ı Kerim'de zikredilen hükümdarlık (**mülk**) kelimesinin Hz. Peygamber için kullanılmaması ve bu ifadenin gerek Hz. Peygamber gerek amcası Abbas tarafından da hoş karşılanmaması, onun yöneticilik misyonunun farklılığına bir işaret olarak değerlendirilebileceği gibi kelimenin o dönemde taşıdığı olumsuz anlamı red şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim **melik** ve **halife** kavramları arasındaki fark üzerine Hz. Ömer ile Selmân el-Fârisî veya bir başka sahâbi arasında geçen bir konuşma, o dönemde hilafetin hak ve hukuka bağlılık, hükümdarlığın ise

[11] *el-Müsned*, II, 231

[12] İbn Mâce, “Et'ime”, 30; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, Haydarabad 1314, VI, 88.

[13] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., Kahire 1375/1955, II, 404; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire 1394/1974, IV, 1626-1627; Süheylî, *er-Ravdü'l-ünüf*, Kahire 1387-1390/1967-1970, VII, 93; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-terâtibu'l-idâriyye*, çev. Ahmet Özel, İstanbul 2003, I, 52, 387.

keyfi yönetim şeklinde algılandığını göstermektedir^[14]. Mâlikî âlimlerinden Ebû Abdullah el-Makkarî de “**mülk**” kavramının daha önceki ümmetlerin şeriatinde bulunup İslam’da olmadığını, Kur’an-ı Kerim’de daha önceki ümmetlerden söz edilirken mülk teriminin kullanılmasına karşılık (el-Bakara 2/247; el-Mâide 5/20; Sâd 38/35) müslümanlar için **hilafet** kavramının tercih edildiğini (en-Nûr 24/55) belirterek mülkün babadan oğula geçen yöneticilik, hilafetin ise görüş ve seçime dayanan yöneticilik olduğuna, Muaviye ile birlikte hilafetin hükümdarlığa dönüştüğüne dikkat çeker^[15].

Batılı okuyucuların kavrayabilmesi açısından bazı Batılı araştırmacılar Hz. Peygamber’in devlet başkanı olarak rolünü Hz. Musa ve Davud’unkine benzetirlerse de onların otoriteleri ilahî tayine dayanmakla birlikte yöneticilik vasıflarının peygamberlikleri gibi kendi şahıslarıyla sınırlı olduğu, Hz. Peygamber’in ise son peygamber olması sebebiyle örnekliğinin kendisinden sonra devam edeceği göz önüne alınırsa yönetim tarzı konusunda Makkarî tarafından işaret edilen önemli fark dikkat çekmekte, İslâm’da siyasî liderliğin -Hz. Peygamber’den sonra- ilahî tayin veya babadan oğula intikal yoluyla değil toplumun ortak tercih ve onayıyla meşruiyet kazanacağını göstermektedir. Nitekim Allah Resulü de “İsrailoğullarını peygamberler yönetiyordu. Bir peygamber vefat edince onun yerine başka bir peygamber geçiyordu. Benden sonra ise peygamber gelmeyecek, halifeler olacaktır” buyurmuş^[16], onun vahye dayanan, hayatın herhangi bir alanıyla sınırlı olmayan kesin ve tartışmasız liderliğine karşılık **hilafet** sistemindeki siyaset olgusu insanın sorumluluk, yetenek ve ehliyet alanı içinde kavranmış, siyasî liderliğin tesis yöntemi toplumun seçim ve biatı şeklinde ortaya konmuştur. İlk dört halifenin belirlenme şekilleri de bu liderliğin bir kişinin seçimi ve onun üzerinde ittifak sağlanması, aday gösterilmesi ve bunun topluluk tarafından onaylanması, ehl-i hal ve’l-akd adlı seçkin topluluğun teşkili ve bunun tercih ve seçiminin esas alınması, ço-

[14] İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1388/1968, III, 306-307; Suyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, Kahire 1387/1968, II, 125; Kettânî, I, 143.

[15] Ahmed Bâbâ et-Tinbükî, *Neylü’l-ibtihâc bi-tatrîzi’d-Dibâc*, Kahire 1329-1330, s.252-253; Kettânî, I, 146.

[16] Müslim, “İmâre”, 44.

ğunluğun biatının alınması gibi esnek ve yenileşmeye açık çeşitli yöntemleri ortaya koymuştur^[17].

Yönetim

Mekke dönemindeki tecrübeden sonra gerek İslam'ın evrensel boyutta tebliği gerekse müslümanların barış ve güvenlik içinde yaşama imkanına kavuşmaları için siyasî hakimiyetin hayatî bir önem taşıdığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Hicret öncesi Akabe mevkiinde tamamen dinî düşünce ve saikle kendisine biat eden Medineli Evs ve Hazrec kabileleri mensuplarının da merkezî bir otoriteden mahrum olan Medine'de aralarındaki ihtilaf ve çatışmaların kaldırılarak düzen ve barışın sağlanması için Hz. Peygamber'in hicretinden çok şey umdukları bilinmektedir. Hz. Peygamber İkinci Akabe Biatı'nda Medine üzerindeki şahsî otoritesinin kabulünü kesin şekilde istemiş ve Medineli müslümanlarca bu talep kabul edilmişti. Hicretle birlikte bu sosyo-politik hedefin ilk adımı atılmış ve daha sonra merhale merhale amaca ulaşılmıştır.

Medine'ye hicretin siyasî anlam ve hedefi şu âyette de fark edilmektedir : “Ve şöyle de: Rabbim ! Gireceğim yere doğrulukla girmemi sağla; çıkacağım yerden de beni doğrulukla çıkar ve tarafından bana hakkıyla yardım edici bir kuvvet (sultân) ver” (el-İsrâ 17/80). Gerek Akabe'de Medine halkının temsilcileriyle yaptığı görüşmeler sonrası vardığı mutabakat (biat) gerekse hicretten sonra Medine toplumunu sosyal bir sözleşme etrafında birleştirmesi (Medine Belgesi, Medine Vesikası), Resûlullah'ın siyasi birliği dayandırmak istediği esaslar hakkında ipucu vermektedir. Medine'de özellikle Arap kabileler arasında sürüp gelen savaş ve düşmanlık ortamının da geleneksel kabile kuralları yerine ancak merkezî bir otorite sayesinde bertaraf edilebileceği gerçeği yeni bir siyasî oluşum için uygun şartları taşıyordu. Medine'de gayri mütecanis müşrik Arap ve yahudi topluluklarıyla müslümanlardan oluşan siyasî bir birlik kurmak isteyen Resûlullah'ın önünde Evs ve Hezrec kabileleri arasındaki eskiden kalma düşmanlıklar yanında Benî Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza kabilelerinden meydana gelen yahudi blok ve münafıkların temsil ettiği pasif direniş önemli zorluklar olarak durmaktaydı. İki Arap kabilesinin İslamiyeti

[17] Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *DİA*, IX, 237.

ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in otoritesini kabulüyle bu konuda ilk adım atıldıysa da Medine Vesikası'nda da öngörüldüğü üzere Hz. Peygamber'in bu siyasî birliğe entegre edebileceğini umduğu yahudi topluluklarının tamamen asimile edilemez bir özellik taşıdıkları, müslümanların dinî birliği için tehlike arzettikleri ve bu şartlar altında ayrılık tehdidi karşısındaki ümetin onları bünyesinden atmak zorunda olduğu kısa sürede anlaşıldı. Bunun başarılmasıyla da Medine toprakları üzerinde ihtilafsız hakimiyetle tamamen İslamî bir topluluk kurulabildi^[18].

Hicretle birlikte oluşan şartlar çerçevesinde Mekke'deki durumun aksine Hz. Peygamber'in siyasî kişiliği, kuruluş halindeki bir devletin başkanını olma özelliği ön plana çıkmaya, kendisinin dinî rehberliği yanında siyâsî liderliği ve oluşan yeni müslüman toplumun diğer gruplarla ilişkilerinin tayin ve tesbiti önem taşımaya başlamıştı. **Medine Vesikası**'nda^[19] müslümanlar sadece diğerlerinden ayrı bir grup olarak anılmakla birlikte dokümanın Hz. Peygamber tarafından düzenlendiğinin belirtilmesi, sözleşmenin asıl taraflarının müslümanlar olması, kendisinin devlet başkanlığına açıkça temas edilmese ve statüsü üzerinde ayrıntılı şekilde durulmasa da peygamber sıfatıyla anılması ve anlaşmazlıkların kendisine getirilmesinin hükme bağlanması daha baştan itibaren yönetimde inisiyatifini ele aldığını göstermektedir. Nitekim daha sonraki gelişmelerle de siyasî önderliği tartışmasız hale gelmiş, vefatına bir-iki yıl kala Arabistan'daki kabilelerin büyük kısmı İslamiyet'i kabul etmiş ve onun yönetiminde geniş bir siyasî birlik oluşmuştu.

Hz. Peygamber'in liderliğinde şahid olunan gelişmelerle Arap yarımadasındaki siyasî yapı çeyrek asır içinde değişti; birçoğu göçebe ve yarı göçebe dağınık kabileler halinde yaşayan Araplar onun sayesinde ilk defa birleşip bir millet haline geldiler. İslam öncesi Arap toplumunda hakim dinî ve sosyal kavram ve kurumlara karşı büyük bir mücadele veren Resûlullah Medine'de ferdî ahlak ve sosyal adalet bakımından bir çürüme içinde bulunan toplumda yeni ahlakî ve sosyal bir düzen kurmaya çalıştı. Kabilevî düşmanlıkları, sosyal adaletsizlik ve eşitsizlikleri ortadan kaldırdı; doğuştan var kabul edilen üstünlük kavramını yıktı, toplum fertlerini

[18] Edmond Rabbath, *Mahomet : Prophete arabe et fondateur d'etat*, Beyrouth 1989, s.301.

[19] bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1990, I, 188-210.

birbirinden ayıran yapma engelleri kaldırdı. Kardeşlik, karşılıklı dayanışma ve sevgi esasına dayanan bir toplum meydana getirdi. Kız çocuklarının öldürülmesini ve kadınlara kötü muamele yapılmasını önledi. Baskıcı bir itaat kuralı altında ezilen kadını erkekle hayatı ortak bir şekilde paylaşan, karşılıklı hak ve sorumluluklara sahip bir seviyeye yükseltti. Kadınlar herhangi meşru bir meslek sahibi olabiliyor, müstakil mülk edinebiliyor, istediği şekilde harcamada bulunabiliyordu. Aile hukuku alanında (evlenme, boşanma, miras) kadınla ilgili getirilen hükümler, kadınları bağımsız varlıklar gibi görmeyen eski anlayışları yıktı. O günkü uluslararası şartlar çerçevesinde bir devletin tek taraflı kararıyla kaldırılması mümkün olmayan köleliğin tedricî bir şekilde ortadan kalkması için gerekli tedbirleri aldı. Öyle ki kısa bir süre sonra azad edilen köleler (mevâlî) ilim, sanat ve diğer alanlarda efendilerinin önüne geçer hale geldiler.

Hicretin onuncu yılında bütün Arabistan'ın İslam hakimiyetine geçmesi, Medine çevresindeki bölgelerin İslam devletinin eyaletleri haline gelmesi üzerine Hz. Peygamber bu bölgelerin yönetimi için genellikle kendi kavimlerinden seçkin kimseleri gönderdi. Kettânî, eserindeki ilgili bölümde yönetim, yargı ve vergi tahsili görevlerine tayin edilen 46 kişiyi zikretmekte^[20], İbn Kayyim'in Resûlullah'ın emîrleri olarak saydığı 11 kişi arasında^[21] Kettânî'nin anmadığı iki kişi, Süheylî'nin âmil olarak saydığı 9 kişi arasında^[22] ise onun anmadığı beş kişi daha bulunmaktadır^[23]. Muhammed Yasin Mazhar Sıddıkî vali olarak 32 kişi, merkezî âmil (vergi toplayan anlamında) olarak 39 ve mahalli âmil olarak da 28 ismi ve görev yerlerini kaydetmektedir^[24]. Resûlullah Medine dışına çıktığında yerine birini vekil bırakırdı. Bunların başında 12 veya 13 defa vekil bıraktığı a'ma sahabi İbn Ümmü Mektûm gelmektedir. Kaynaklarda Hz. Ali, Osman, Ebû Zer ve Sa'd b. Ubâde'nin de aralarında bulunduğu on yedi vekilin adı anılır^[25].

[20] *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, I, 397-405.

[21] *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, nşr. Şuayb el-Arnâût, Beyrut 1401/1981, I, 125-126.

[22] *er-Ravdü'l-ünîf*, VII, 426-427.

[23] bk. Kettânî, I, 404.

[24] *Organisation of Government under the Prophet*, Delhi 1987, s. 480-488, 498-512.

[25] bk. Kettânî, I, 484-486.

Görev verdiği kimseler hakkındaki ölçüsü liyakat ve ferdî ehliyet idi. Bunlardan yetenekli çıkmayanları geri çağırma ve daha liyakatlisini göndermede de tereddüt göstermedi. Başka konularda bilgi ve yetenek sahibi olsa da bir işin üstesinden gelemeyeceğine inandığı kimseyi bu göreve getirmeyi. Nitekim meşhur sahabe Ebû Zer el-Gıfârî^[26] ve amcası Abbas'ın^[27] bu yöndeki talebini, görevin sorumluluğunu taşıyamayacaklarını belirterek kabul etmemişti. Bu bakımdan ashabı bir görevi bizzat istemekten sakındırmış ve bir işe talip olanlara da görev vermeyeceğini ifade etmişti^[28]. Yönetimde kabile üstünlüğü, soyluluk, zenginlik veya sınıf değil inanç ve değerleri esas almış, herkese kabiliyet ve gayreti çerçevesinde kendisini gerçekleştirebileceği fırsat eşitliği tanımıştı. Bu sebeple ehil olan genç sahabileri önemli görevlere getirdiği görülür. Amr b. Hazm Necran'a vali tayin edildiğinde yaşı on yedi idi^[29]. Mekke'nin fethi sırasında müslüman olan Attâb b. Esîd'i bu şehre ilk vali tayin ettiğinde yirmi yaşlarında, hatta daha küçük olduğu kaydedilir^[30]. Hz. Ali'yi Yemen'e kadı olarak gönderdiğinde, o daha genç yaşta olduğunu ve hususta tecrübesi bulunmadığını söylemiş, Resûlullah kendisine dua ederek ve bazı tavsiyelerde bulunarak başarılı olacağını bildirmişti^[31]. İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in vefatı arifesinde göndereceği ve içinde büyük sahabilerin de yer aldığı orduya kumandan tayin ettiği Üsâme b. Zeyd'in yaşının o sırada yirmi olduğunu^[32], İbnü'l-Esîr de onun âmil (vali, vergi tahsildarı) olarak atandığında 18 yaşında bulunduğunu kaydeder^[33]. Hicretin 8. yılında Yemen'e yönetici, kadı ve vergi tahsildarı olarak gönderilen Muâz b. Cebel 23 yaşındaydı^[34]. Ehil olmayan kişilerin göreve getirilmesini kıyamet alameti olarak

[26] Müslim, "İmâre", 16-17.

[27] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabad 1344-1355, X, 96; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, Haydarabad 1314, VI, 41.

[28] Buhârî, "İcâre", 1; Müslim, "İmâre", 13-15.

[29] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, nşr. F. Wüstenfeld, Göttingen 1242, I/2, s. 26; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, nşr. M. İbrahim el-Bennâ ve dğr., Kahire 1390-1393, IV, 214; Kettânî, I, 318, 401-402.

[30] İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, nşr. Şuayb el-Arnâût, Beyrut 1401/1981, I, 126; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Kahire 1328, II, 541; Kettânî, I, 256, 397.

[31] Ebû Davud, "Akdiye", 6; *el-Müsned*, I, 149-150; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, Haydarabad 1334-1342, IV, 88.

[32] *Sıfatü's-safve*, Beyrut 1399/1979, I, 521-522.

[33] *Üsdü'l-gâbe*, I, 80.

[34] Kettânî, I, 421.

görmesi yanında^[35], “Kim bir topluluk içinde Allah’ın daha çok razı olduğu biri olduğu halde diğer birisini göreve getirirse Allah’a, resulüne ve mü’minlere ihanet etmiş demektir”^[36]; “Kim müslümanların bir işini üstlenip de kendisine duyduğu sevgi sebebiyle (ehil olmayan) birini onların başına getirirse Allah’ın laneti onun üzerine olsun; (bu günahına karşı) Allah ondan ne bir tevbe ne bir fidye kabul eder”^[37] mealindeki hadisler Resûlullah’ın bu konudaki hassasiyetini gösterir.

Yönetimde vazgeçmediği prensiplerden biri de danışma idi. Başta önemli kararlar olmak üzere birçok işte ashabın ileri gelenlerine danışıp görüşlerini alır, Uhud savaşında olduğu gibi bazan kendi kanaatine uymasa bile istişare sonucu oluşan kararı uygulardı. Hz. Ebubekir ile Ömer’in kendi vezirleri (yardımcı, danışman) olduğunu belirten Resûlullah^[38], iyi niyetle, hayır ve sevap umarak görevini yerine getirmek isteyen yöneticiye Allah’ın iyi vezir nasip edeceğini, kötü niyetli yöneticiler için ise aksi durumun söz konusu olacağını haber vermiştir^[39]. Bazı rivayetlerde yer aldığına göre Resûlullah, daha önceki peygamberlerin her birine yedişer seçkin ve zeki yardımcı verildiğini, kendisinin yardımcılarının ise on dört tane olduğunu belirterek dört halife ile diğer bazı sahabilerin adlarını sayar^[40].

Resûlullah yönetici ile yönetilenlerin arasındaki engelleri kaldırmak hususunda da çok hassastı. “Kim insanların bir işini üstlenir de zayıf ve güçsüzlerle arasına engeller koyarsa kıyamet günü de Allah onun önüne engel çıkarır”^[41]; “Kim müslümanların işini üstlenir de sonra yoksullara, haksızlığa uğrayanlara ve ihtiyaç sahiplerine kapısını kapatırsa Allah da onun ihtiyacına karşı rahmet kapılarını kapatır”^[42] ve “İhtiyacını ulaştırımayan kimsenin ihtiyacını bana ulaştırın. Kim ihtiyacını ulaştıramayan kimsenin ihtiyacını bir yöneticiye ulaştırırsa, Allah kıyamet günü onun iki

[35] Buhârî, “İlim”, 2.

[36] Hâkim en-Nisâbüri, IV, 92.

[37] Hâkim en-Nisâbüri, IV, 93.

[38] Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire 1394/1974, IV, 1642.

[39] Buhârî, “Ahkâm”, 42; Ebû Davud, “İmâre”, 4; Nesâî, “Bey’a”, 33.

[40] Kettânî, I, 150.

[41] *el-Müsned*, V, 239.

[42] *el-Müsned*, III, 441, 480.

ayağını sabit kılar”^[43] mealindeki hadisler bu konudaki uygulamalarına işaret eder. Bu amaçla halkın arasına girer, çarşı ve pazarı dolaşır, şikayetleri dinler ve gerektiğinde olan bitenlere müdahale ederdi. Bir işle görevlendirdiği kimselere “müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın”^[44] tavsiyesinde bulunurdu.

Devlet işiyle görevlendirdiği kimselerin bu vesileyle maddî menfaat sağlamasına şiddetle karşı çıkmış ve onları sıkı bir şekilde kontrol etmiştir^[45]. “Kim bize âmil olmuşsa bir zevce edinsin, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi edinsin, evi yoksa bir ev edinsin”^[46] buyuran Hz. Peygamber, kendilerine bağlanan maaştan öte bir menfaat teminini haksız bir kazanç ve hırsızlık olarak nitelemiştir^[47].

Dış İlişkiler

Hz. Peygamber’in ferdî ve sosyal hayatta olduğu gibi diğer toplumlara yönelik dış siyasetindeki hareket tarzı da onun peygamberlik misyonundan ayrı düşünülemez. Ancak Batılı araştırmacılar bu konudaki başarısını da şahsî kabiliyetlerine bağlama eğilimindedirler. Medine döneminde sıkça görülen mümtaz politik hüneri modern tarihçilerce sıkça dile getirilmekte, Bedir savaşının kumandanının veya Hudeybiye antlaşmasını gerçekleştiren şahsiyetin entellektüel üstünlük ve fevkalade diplomatik beceriye sahip biri olduğundan kimsenin şüphe duyamayacağına, onun dehasına yönelik kaynaklarda apaçık olan bu feraset bakışlarının sadece münferit ışıltılardan ibaret olduğuna ve dahası için satırlar arasındaki esaslı noktaların okunması gerektiğine işaret edilmektedir^[48].

Resûlullah Medine’ye geldiğinde buradaki Arap kabileler bir süre sonra İslamiyet’i benimsemişler, geriye yalnız yahudiler kalmıştı. Onlara karşı hiçbir önyargı taşımadığını her haliyle gösteren Hz. Peygamber,

[43] Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, nşr. M. Said b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410/1990, II, 156; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, nşr. Hamdî Abdülhamîd es-Selefî, Beyrut ts. (Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî), XXII, 157; Kettânî, I, 53.

[44] Müslim, “Cihâd”, 6.

[45] Buhârî, “Ahkâm”, 24, 41; Müslim, “İmâre”, 7; Kettânî, I, 390-391.

[46] Ebû Davud, “İmâre”, 10.

[47] Ebû Davud, “İmâre”, 10; Hâkim en-Nisâbü’rî, I, 406.

[48] F. Buhl - A.T. Welch, “Muhammad”, *Encyclopaedia of Islam*, VII, 375.

Medine Vesikası'nda müslümanlarla yahudilerin sivil bir eşitlik statüsüne sahip olduklarını ilan etmiş, ancak kendilerine yabancı bir peygamberin hakimi olduğu karma bir toplum (ümme) içinde eriyebilecekleri düşüncesiyle yahudilerin üstün ırk olma ayrıcalıklarının terketmek istemedikleri bir süre sonra anlaşılmıştı. Hz. Peygamber onları bir defada İslam'a kazandırmak gibi bir niyet taşımadığı ve sadece kendileriyle ortak bir anlaşma zemini, barışçı bir işbirliği imkanı araştırdığı halde yahudiler Kureyş'le açık bir ittifak görüntüsü vermeden, fakat Kureyş'le yapılan savaşın konjoktürüne göre şiddeti gidip gelen bir muhalefet grubu oluşturdular^[49]. Bu olumsuz tavrın giderek dozunu artırmasıyla meydana gelen güvensizlik ortamında Hz. Peygamber'in de onlara karşı tavrı değişti ve dinî olmaktan çok kendilerinin sebep olduğu siyasî, sosyal ve ekonomik saiklerden kaynaklanan olaylar sonucu yahudi kabileler bölgeden uzaklaştırıldı^[50]. Bazı Batılı araştırmacıların, Hz. Peygamber'in hicretin ikinci yılından itibaren yahudileri sırf yahudi oldukları için temizleme siyaseti takip ettiği yolundaki iddiaları bu bakımdan temelsiz olup böyle bir politika onun kişiliğine asla uymaz. Yahudilerin ağızdan ağıza Kur'an vahyini tenkitle İslam toplumunun temelini çürütmeye yönelik gayretleri yanında müslümanların düşmanlarına siyasî destekleri, kendilerine karşı izlenen siyasete zemin teşkil etmekteydi. Onlar düşmanca tavırlarını terkettikleri ölçüde Resûlullah da kendilerine karşı hoşgörülü bir tutum sergilemiştir^[51]. Hz. Peygamber'in gerek anlaşmalarını bozan bu yahudilere gerek diğer Arap kabilelerine karşı sert tedbirler alması, Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere (el-Enfâl 8/56/57) barışı bozmaya yönelik teşebbüslere asla müsamaha edilmeyeceğini göstermek içindi.

Medine'deki müslüman varlığının Kureyş'in en önemli ticaret ve gıda ikmal yolu üzerinde büyük bir tehdit oluşturduğu, bu bakımdan müslümanları kendi hallerine bırakmayacakları gayet açıktı. Nitekim hicretten hemen sonra Kureyşliler Medineli müslümanlara ve onların muarızları olan Araplar'a gönderdikleri ultiमतolarla Hz. Peygamber'i himayeden vazgeçmeye zorlamışlardı^[52]. Hz. Peygamber'in amacı Mekke'yi çembere al-

[49] Rabbath, s.135.

[50] Rabbath, s.136.

[51] Watt, *Muhammad: Prophet and Statesman*, s.175.

[52] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1982, s. 65; *İslam Peygamberi*, I, 217-218; Serdar Özdemir, *Hz. Peygamberin Seriyeleri*, İstanbul 2001, s.

mak için eskiden beri Kureyş'le işbirliği içinde bulunan kabileleri ittifak antlaşmalarıyla kendisine bağlamak ve kuzeye giden kervan yollarını kontrol etmekte. Mümkün olduğu kadar çok sayıda müttefik edinmek, kabile içi veya kabileler arası ihtilaflardan faydalanmak Resûlullah'ın izlediği dış siyasetin önemli bir parçasıydı. Hemen hicretten itibaren alınan askerî tedbirler ve bölgedeki kabilelerle yapılan antlaşmalarla Hudeybiye Antlaşması (6/628) öncesinde Suriye ve Irak'a giden kervan yolları kontrol altına alınmıştı. Kureyş'in ileri gelen zenginlerinden Safvan b. Ümeyye'nin bu abluka sebebiyle ticaretlerinin felce uğradığını, ne yapacaklarını bilemediklerini ve bu durumun devam etmesi halinde ellerindeki sermayeyi yiyip tüketceklerini belirterek dert yanması^[53] bu stratejinin başarısını kanıtlamaktadır. Daha sonraları Necid tarafına gönderilen bir seriyenin esir aldığı Benî Hanife liderlerinden Sümâme b. Üsâl'in Necid ve Yemâme'den Mekke'ye tahıl sevkiyatını engelleme şartıyla bırakılması^[54] ve Kureyş'in düşmanı Benî Huzâa ile yapılan ittifakla da Yemen yolunun kapatılmasıyla Kureyş büyük ölçüde çevresinden tecrit edilmişti. Bu şekilde Kureyş'in iktisadî yönden zayıflatılarak direncinin kırılması, Medine'yi tehdit etmesinin engellenmesi ve onlara karşı mümkün oldukça kan dökülmeden üstünlük sağlanması amaçlanmıştı^[55].

Bazı ağır şartlar taşıyan Hudeybiye antlaşması, ashabının büyük tepkisine rağmen, gerek zor şartlarda gösterilmesi gereken fedakarlık gerekse attığı adımları geleceğe yönelik bilinçli bir plana dayandırması bakımından örnek bir ders teşkil eder. Düşmanın şaşkınlığına ve ashabın muhalefetine rağmen Hz. Peygamber'in üstün bir ön seziiyle imzaladığı bu antlaşmayla Kureyş onu siyasî anlamda tanıdığı gibi müslümanların Kabe ve hac konusundaki iddialarını da kabul etmişti. Ayrıca müslümanların bir yıl sonra eda ettikleri umre ibadeti de İslam'ın Mekke'nin dinî önemi konusunda bir tehlike teşkil etmediği yolunda Mekeliler üzerinde müsbet bir etki bırakmış olmalıdır. Bu antlaşmayla sağlanan barış ortamında insanlar

18.

[53] Vâkıdî, *el-Megâzi*, nşr. M. Jones, London 1965-1966, I, 197.

[54] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., Kahire 1375/1955, II, 639; Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1330, X, 25

[55] Resûlullah'ın Kureyşî abluka siyaseti için ayrıca bk. Selahattin Polat, "Hz. Peygamber'in A.S. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1988, sy. 5, s. 118-122.

İslam'ı daha yakından tanıma fırsatı bulmuş ve bunu takip eden iki yıl içinde müslüman olanların sayısı önceki yaklaşık yirmi yılda gerçekleşenden daha çok olmuştu. Hz. Peygamber'in Mekke'ye karşı düşmanlık beslemediğini de açıkca ortaya koyan, onların önünde askerî gücünü ve ahlakî ve manevî nüfuzunu gösterme fırsatını veren bu teşebbüs ona gerek stratejik hareket gerek askerî taktik bakımından üstünlük sağlamıştı. Hudeybiye antlaşmasının müteakip yıllarda bir bir ortaya çıkacak olan müsbet sonuçlarından biri de Hendek'te Kureyş, Hayber yahudileri, Gatafan ve Benî Fezâre kabileleri arasında oluşturulan ittifakın etkisiz kılınarak yahudilere karşı girişilecek harekatta Kureyş'in tarafsız kalmasının sağlanmasıdır. Bunu müteakip Suriye ve Irak ticaret yolu için bir tehdit teşkil eden Hayber yahudilerine karşı düzenlenen sefer amacına ulaştığı gibi (7/628), Hendek Gazvesi başta olmak üzere devamlı surette Kureyş ve yahudilerle işbirliği yaparak müslümanlara zarar vermekten geri durmayan Necid'deki Gatafân kabilesi ve önemli kolu Benî Fezâre de tesirsiz hale getirildi (8/629). Ayrıca Kureyş'ten çekinen bazı kabileler müslümanlarla antlaşma yapma imkanı buldu. Müfessirlerin çoğunluğu Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Medine'ye dönülürken nazil olan Fetih Sûresi'nde Resûlullah'a nasip kılındığı belirtilen "feth-i mübin" den (apaçık fetih, büyük fetih) maksadın bu antlaşma olduğu görüşündedir.

Hem İbrahimî geleneğin dinî merkezi Hem Kureyş'in Arap kabileleri arasındaki otorite ve prestiji sebebiyle büyük önem taşıyan Mekke'nin fethedilmesi (8/630) gerek dinî gerek psikolojik bakımdan Hz. Peygamber'in Arabistan içindeki misyonunun başarıyla tamamlandığını göstermekteydi. Ancak Mekke'nin ele geçirilip Kureyş tehdidinde son verilmesi yeterli olmayıp ümmetin güvenliği için Hicaz'daki diğer kabilelerin de etkisiz hale getirilmeleri gerekiyordu. Resûlullah bu hususta baskı metodu yerine iyi ilişki ve barışı esas almıştı^[56]. Hicaz'da kontrolün sağlanması Hz. Peygamber'e Arap Yarımadası'nın kalan kısmına da hakim olmasının yolunu açtı. Mekke'nin fethi ve Kureyş liderlerinin diğer inananların seviyesine inmiş olması, asırlardan beri Kabe'nin cazibesine tabi olmaya alışmış kabileler arasında yeni lidere itaat hususunda tabîî bir hareketin doğmasına yetti^[57].

[56] Rabbath, s.181.

[57] Rabbath, s.201-202.

Kureyş'in boyun eğmesi üzerine artık Resûlullah'a karşı savaşamayacaklarını anlayan Arap kabileleri hicretin 9. yılında (630) ittifak amacıyla akın akın elçiler gönderdiler^[58]. Bu heyetlerin ashaba ait bazı evlerde ağırlandıkları^[59], bu amaçla yapılan ve "Misafirler Evi" denilen bir evde konakladıkları^[60] veya Mescid-i Nebevî'nin yanında kurulan çadıra indikleri^[61] ve Resûlullah'ın onları devamlı ziyaret ederek kendileriyle sohbet ettiği kaydedilir^[62]. Hz. Peygamber'in devlet adamı olma istidadının, muhataplarına kolayca örnek olacak üslubu ile müzakereci maharetinin bu elçiler yılında özellikle belirgin bir mahiyet arzettiği görülür. O Arabistan'ın dört bir yanından koşup gelen kabile heyetlerine gün boyunca İslam'ın erdemlerini ve bir Allah inancını açıklayarak tartıştı. Nesepleri ve uzaklardaki kabilelerinin problemleri konusunda tam bilgi sahibi olduğunu göstererek kendileriyle konuştuğu misafirlerin zamanı geçmiş adet ve zihniyetlerini tasvir eden hadislerinde tatlı çizgiler mevcuttur^[63]. Bu kabilelerin içinde bazan birbirine rakip alt gruplar vardı ve bunlar biri diğerinden önce davranarak birbirlerine üstünlük sağlamaya da çalışıyorlardı. Onları birbirleriyle çatışmaya girmeden başarılı bir şekilde karşılayıp göndermek de büyük bir maharet istiyordu. Bu hususta muhtemelen Hz. Ebubekir'in ensâb (soy) bilgisinden de faydalanılmış olmakla birlikte Resûlullahın bilge kişiliğinin rolü büyüktür^[64].

Bu iltihaklar ve Yemen'deki Necran hristiyanlarıyla antlaşma yapılmasının ardından Arap yarımadası tamamen İslam hakimiyetine geçip buradan kaynaklanan tehditler bertaraf edildiyse de Arabistan dışındaki devletlerden gelen tehditler onlara karşı da tedbir almayı gerektirdi. Tebük seferi (9/631) bu amaçla düzenlenmiştir. Bizans Sasanilere karşı başarı elde ederken Suriye, Filistin ve Mısır monofizitlerine karşı uyguladığı baskı sebebiyle bu bölgelerdeki nüfuzunu gittikçe kaybediyordu. Böyle bir ortamda Bizans'ın sınırı olan Tebük'e yapılan seferde Bizans ordusuyla

[58] İbn Hişâm, II, 559-560.

[59] İbn Sa'd, I, 315, 316, 332, 357-358; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 286, 307-308, II, 421, III, 682, IV, 465.

[60] İbn Şebbe, *Târîhu 'l-Medîneti 'l-münevvere*, Cidde 1399/1979, I, 235; Semhûdî, *el-Vefâ bi-ahbâri dâri 'l-Mustafa*, Kahire 1326, , I, 525.

[61] İbn Hişâm, II, 540; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 45-46, 502.

[62] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1388/1968, I, 313.

[63] Rabbath, s.418-419; mesela bk. Kettânî, II, 26, 49..

[64] Watt, *Muhammad: Prophet and Statesman*, s. 213.

karşılaşılmadıysa da bölgedeki Eyle hristiyanları ile Cerbâ, Ezruh ve Maknâ yahudi toplulukları ile Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde hristiyan Arap kabilelerinin oturduğu önemli bir mevki olan Dûmetülcendel itaat altına alındı. Böylece Bizans'ın nüfuz alanına girişin devamlı olacağı ortaya konuldu.

Tebük seferi başlı başına büyük bir stratejik hareket olup müslümanların büyük cesaret ve direncini göstermekle kalmamış, sınırlarını fiilî veya potansiyel düşmanlardan korumu hususundaki güçlü irade ve azimlerini de ortaya koymuştur. Dışta Bizans ve Arap yarımadası çevresindeki diğer devletlere, Medine'de kendi halkının güvenliğini sağlayacak güç ve iradeye sahip bir yönetim bulunduğu, içeride ise kabile reislerine ülke içi güvenliği ve barışı ihlal edecek davranışlardan sakınmaları ihtar edilmiştir^[65].

Hz. Peygamber'in diplomatik faaliyetleri sadece Medine'de meydana gelen müzakere ve görüşmelerle sınırlı kalmadı; hizmetindeki katipler vasıtasıyla diğer ülkelerin insanlarıyla yazılı haberleşmesini sağlayan düzenli bir servis de kurdu. Bu yazışma metinlerinin çoğu kayboldu da onlarca ilk İslam tarihi kaynaklarında yer almaktadır^[66]. Muhammed Hamidullah bunları **el-Vesâiku's-siyâsiyye** adıyla bir kitapta toplamıştır. Resûlullah diğer toplum ve devletlerle kurulan ilişkiler çerçevesinde imparatorlar dahil birçok yöneticiye İslam'a davet mektupları göndermiştir^[67]. Bunlar arasında Arabistan çevresinde kolonileri bulunan o zamanın iki büyük gücü Bizans ve Sassani devletleri de vardı. Bu iki askeri ve ekonomik güçle çatışmak büyük tehlike arz etmekle birlikte Hz. Peygamber büyük bir güvenle ilahî daveti insanlara ulaştırma misyonunu icra ediyordu. Nitekim çeyrek asır sonra bunlar ve mektup gönderilen diğer ülke topraklarının büyük kısmı İslam hakimiyetini tanıdı. Bazı Batılı araştırmacılar çevredeki imparatorlara mektup gönderilmesini inandırıcı bulmamakta^[68], bu rivayetlerin modern tenkit metodlarına göre güvenilir olmadığı ve muhteme-

[65] Afzal ur Rahman, s. 51-52.

[66] Rabbath, s.419.

[67] bk. İbn Sa'd, I, 258-291; Buhârî, "Cihâd", 102; Kettanî, I, 295, 307-317, 345-346; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 99-109, 135-139.

[68] mesela bk. Watt, *Muhammad: Prophet and Statesman*, s.177; Grunebaum, *Classical Islam : A History 600-1258*, trc. Katherine Watson, London 1970.s. 42.

len İslam'ı evrensel bir din olarak göstermek veya İran ile Bizans'a yönelik savaşları onları dine davetten sonra açılmış göstererek haklı çıkarmak amacıyla sonradan ortaya konulmuş olduğunu iddia etmektedirler. Bununla birlikte bazıları bu rivayetlerin esasta doğru olabileceğini, ancak elçilerin hepsinin aynı anda değil farklı zamanlarda gönderilmiş olabileceğini belirtirler^[69].

Dinî bir mahzur görmedikçe kendi zamanındaki diplomatik teammüllere de uyan Hz. Peygamber, Bizans hükümdarına mektup göndermek istediği sırada, onların mühürsüz mektupları okumadıkları hatırlatılınca mektubunu mühürleyerek yolladı^[70]. Yine Araplarda adet olduğu üzere ilki Medine'ye girişi sırasında olmak üzere bütün askerî hareketler sırasında bayrak veya sancak bağlatmıştı. Resûlullah hükümdarlara yazdığı mektuplarda gerek kendilerine hitap gerek meramını ifade şekli bakımından büyük bir diplomatik dikkat ve bilgelik sergilediği gibi elçilerinin fevkalade bir diplomatik maharete sahip oldukları gönderildikleri hükümdarların huzurunda yaptıkları, düşünce ve üslup bakımından hayranlık verici konuşmalardan da anlaşılmaktadır^[71]. İbn Hudeyde, Hz. Peygamber'in elçi ve katiplerine dair eserinde 48 elçiyle ilgili bilgi verir^[72]. Elçilik heyetleri geldiğinde en güzel elbiselerini giyer ve ashabın önde gelenlerinden böyle yapmalarını isterdi^[73]; geri döndüklerinde onlara azık hazırlanmasını emreder^[74], hediyelerle uğurlardı^[75]. Hediyeleşmenin insanlar arasında düşmanlığı giderip sevgi ve dostluğu artırdığını belirterek teşvikte bulunan Resûlullah^[76], yabancı elçilerin getirdikleri hediyeleri kabul ettiği gibi

[69] Watt, *a.g.e.*, s.194; Bu mektupların doğruluğuyla ilgili olarak Batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen iddialara cevap için bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 305-426; İzzeddin İbrahim, "ed-Dirâsâtü'l-müteallika bi-resâilî'n-Nebî ile'l-mülûk fî asrihi", *el-Müerrihu'l-Arabî*, XXIII, 1983, s. 237-252.

[70] Buhârî, "Libâs", 52; İbn Sa'd, I, 471; Kettânî, I, 327-328.

[71] bk. Süheylî, VII, 516-524; Kettânî, I, 334-338. Hz. Peygamber'in elçileri ve mektuplarıyla ilgili olarak ayrıca bk. M. Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Diplomatik Münasebetlerine Genel Bakış", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1987, sy. 5, s. 70-78.

[72] *el-Misbâhu'l-mudî fî küttâbi'n-Nebî*, I-II, Beyrut 1405/1985.

[73] İbn Sa'd, IV, 346; Muttakî el-Hindî, X, 612.

[74] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, Beyrut 1967, X, 304; Zurkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledüniyye*, Kahire 1329, IV, 37.

[75] bu konudaki bilgi ve kaynaklar için bk. Kettânî, II, 29-30.

[76] *el-Muvattâ*, "Câmi/Muhâcere", 4; Kettânî, I, 95-97.

mutlaka hediye ile mukabelede bulunurdu^[77]. İnsanların kalplerini İslam'a ısındırmak için yardım yapması da bu çerçevededir. Hudeybiye antlaşması öncesinde kıtlık çeken Mekke'deki Kureyş fakirlerine dağıtılmak üzere Ebû Süfyân b. Harb'e mal gönderdiğinde onun "Bundan daha çok iyilikte ve sıla-i rahimde bulunanı kim gördü? Biz kendisiyle mücadele ediyor ve kanını istiyoruz, o ise bize atıyyeler göndererek ihsanda bulunuyor" dediği nakledilir^[78]. Mekke fethi sırasında, şehrin o zamanki en nüfuzlu lideri olan Ebû Süfyân'ın evine sığınanların güven içinde olacaklarının ilanı hem onu onurlandırmış hem halk arasında müsbet bir etki bırakmıştı. R. Bosworth Smith, Hz. Peygamber eğer o zamana kadar bir maske takmış olsaydı herhalde onu artık çıkarmak isteyeceğini; şayet küçük amaçlar tedricen büyükleri yıksaydı veya Gibbon'un iddia ettiği gibi onun tevazuu şahsî menfaatleri tarafından yönlendirilmiş olsaydı bunun izlerini görmemiz gerektiğini; onun da ihtirasını gidereceği, şehvetini doyuracağı ve öcünü alacağı anın artık gelmiş olduğunu belirterek bunların hiç birinin meydana gelmediğini, Hz. Muhammed'in Mekke'ye girişi ile Marius veya Sulla'nın Roma'ya girişinin birlikte okunması ve mevcut şartların, meydana gelen tecavüzlerin, ve her birinin sahip olduğu güçten faydalanmasının karşılaştırılması halinde Arabistan peygamberinin tevazu ve alicenaplığını takdir için daha iyi bir imkan doğacağına, Mekke'nin fethi sırasında ne sürgün listelerinin ne yağmanın ne gereksiz intikamın söz konusu olduğuna işaret eder^[79].

Hz. Peygamber'in barış ilişkileri kurmak ve barışı korumak için diğer toplum ve din mensuplarının liderleriyle, önde gelenleriyle ilişkilerinde son derece yumuşak ve cömert davranması, kendilerine itibar göstermesi de dış siyasetinin bir parçasıydı. "Bir kavmin kerîmi (lider, soylu, saygın) size geldiğinde ona ikramda bulunun"^[80] mealindeki hadisi yorumlayan alimler, bu konuda din vb. bir kriterin söz konusu olmadığını, Resûlullah'ın kafir liderlere de tevazu ile davrandığını, kendilerine ikramda bulunup mevkilerini yüce tuttuğunu belirtirler^[81]. Bilge bir zat olan Ebrehe b. Şurahbil el-Himyerî elçi olarak geldiğinde oturması için Resûlullah ona

[77] Kettânî, I, 353, 506, 511.

[78] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 505; Kettânî, I, 571.

[79] *Mohammed and Mohammedanism*, s.142.

[80] İbn Mâce, "Edeb", 19.

[81] Münâvî, *Feyzü'l-kadir*, Kahire 1357, I, 241; Kettânî, I, 166, 568-570.

kendi ridasını sermişti^[82]. Adî b. Hâtim geldiğinde de üzerine oturması için bizzat bir yastık koymuş, bundan çok etkilenen Adî de onun yeryüzünde üstünlük ve bozgunculuk peşinde olmadığına şahadet ettiğini belirterek müslüman olmuş^[83]. Birçok kabile lideri Resûlullah'ın bu mütevazî ve lütüfkâr tavrı sebebiyle İslamiyet'i kabul etmiş ve kabilesi de kendisini izlemiştir.

Savaş ve Ordu

Gerek ahlakî erdemleri gerekse Kur'an'ın öğütleri doğrultusunda Hz. Peygamber başkalarıyla ilişkilerinde metod olarak iyi muameleyi tercih etmekle birlikte kendisi ve ashabının uğradığı saldırıların engellenmesi ilk müslüman toplumun geleceği bakımından büyük önem taşıyordu. Mekke döneminde müslümanlar siyasî ve askerî bakımdan buna imkan bulamazken göçmek zorunda bırakıldıkları Medine'yi yurt edindikten sonra daha güvenli bir ortama ve Kureyş başta olmak üzere düşmanlarıyla savaşma imkanına kavuşmuşlardı. Müslümanların Mekke'de yaşadıkları acı tecrübe askerî bakımdan güçlü olmalarını gerektiriyor, Kur'an'ı Kerim de düşmana karşı hazırlıklı olmalarını emrediyordu (el-Enfâl 8/60). Bu sebeple Hz. Peygamber'in Medine dönemindeki hayatı saldırganları cezalandırmak, düşman güçlerinin temerküzünü önlemek, yol ve ticaret güvenliğini sağlamak, keşif gibi çeşitli amaçlarla yapılan bir seri askerî hareket ve savaş sahne oldu.

Hz. Peygamber'in bizzat komuta ettiği gazvelerin sayısı İbn Hişâm, Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın tesbitlerine göre 27'dir^[84]. Mahmud Şîr Hattâb Umretü'l-kazâ'yı da ekleyerek sayıyı 28'e çıkarır ki bunlardan yalnız dokuzunda savaş meydana gelmiştir. Gazvelerin ilki hicretin ikinci yılı Safer ayında vuku bulan Veddân Gazvesi, sonuncusu ise dokuzuncu yılın Receb ayındaki Tebük Gazvesi'dir. Komutasını bir sahabinin yürüttüğü ve seriye denilen askerî birliklerin sayısı ile ilgili olarak 35, 36, 38, 47, 48, 56 ve 70'i aşkın gibi rakamlar verilmektedir^[85]. Bu seriyeler iktisadi ve siyasi

[82] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 16.

[83] İbn Sa'd, I, 322; İbn Hişâm, II, 580; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, nşr. Rûhiyye en-Nahhâs ve dğr., Dımaşk 1404-1409/1984-1988, XVI, 294, 296.

[84] *es-Sîre*, II, 608-609; *el-Megâzî*, I, 7; *et-Tabakât*, II, 5-6.

[85] Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'reşâd*, nşr. Mustafa Abdülvâhid ve dğr., Kahire 1392-1402/1972-1981, VI, 9-12; Kettânî, I, 483-484, 568.

sebeplerle Kureyş kervanlarını taciz, güvenlik, istihbarat ve keşif, İslam'a davet, mukabele bilmisil, hedef şaşırtma, destek, özel görev gibi çeşitli amaçlarla düzenlenmiştir. Bu sayede düşman güçleri ve planları, niyet ve hareketleri hakkında bilgi edinilmiş, insan ve madde kaynakları değerlendirilmiş, taktik avantajlar için erişilebilirlik, saklanma, levazım kaynakları, düşmanla karşılaşma ve düşmanı pusuya düşürme imkanları bakımından çevre coğrafya tanınmıştır. Mahmud Şit Hattâb'ın tesbitine göre 37 sahabinin kumanda ettiği bu seriyyelerin ilki Hz. Hamza komutasında hicretin birinci yılı Ramazan ayında Âs mevkiine, sonuncusu ise Hz. Ali komutasında onuncu yılın Ramazan'ında Mezhic'e gönderilmiştir^[86]. Kumandanlık yapan sahabilerden yirmi ikisi şehid olmuştur^[87]. Bedir Gazvesi öncesindeki ilk seriyyelerde Resûlullah'ın yalnız muhacirleri görevlendirmesi, Medineli ensarın Akabe biatlerinde onu kendi yurtlarında koruyacaklarına dair söz vermeleri sebebiyle verdikleri taahhüdün ötesinde kendilerine bir sorumluluk yüklemek istememesi, ayrıca yakından tanıdığı, sabır, bağlılık ve kabiliyetlerini denediği muhacirleri istihdamının henüz bu durumda olmayan ensara nisbetle daha isabetli olduğu şeklinde açıklanmıştır^[88].

Askerlik ve savaş üzerine yazan müelliflerin başarılı bir savaş stratejisi için gerekli gördükleri organizasyon, moral, sürpriz, hücum dayalı aksiyon, güvenlik, hareketlilik, sürat, gücün tasarruflu kullanılması, merkezî kumanda, bölge coğrafyasının askerî amaçlar için etkin kullanımı gibi temel prensiplerin Hz. Peygamber tarafından büyük bir beceri ve başarıyla uygulandığı görülmektedir. Her şeyden önce Kur'an'da da ifade edildiği üzere (et-Tevbe 9/13) düşmanlarıyla ilk olarak savaşa başlayan o olmamıştır. Tebliğine düşmanca karşı konulması üzerine kendisi ve bağlılarını korumaya ve davetini kabul edecek kimselerin baskı altında kalmasını önlemeye çalışmış, bütün savaş stratejisini askerî operasyonlara olabilecek en asgarî düzeyde başvurmak ve can kaybını en az seviyede tutmak amacına dayandırmıştı. Askerî planlarını hazırlarken çevresel faktörleri çok iyi değerlendiren Hz. Peygamber düşmanın güç, hareketlilik, strateji ve moralini de göz önünde bulundurarak operasyonlarını düzenledi. Sürpriz saldırıların önemini ve bunun düşman ordusunun direnci üzerindeki psikolojik

[86] *Kâdetü'n-Nebî*, Dımaşk 1415/1995, s.9-10; bu gazve ve seriyyelerle ilgili çeşitli bilgileri içeren cetveller için bk. *a.g.e.*, s.646-656.

[87] *A.g.e.*, s.19-22.

[88] Özdemir, s. 21.

etkisini de çok iyi bildiğinden düşmanın hareket ve planları hakkında gerekli malumatı edinmek için kapsamlı bir sistem oluşturdu ve bu amaçla gerek çevre topraklara gerek düşman arazisine gözcü ve keşif kollarıyla savaş birlikleri yolladı. Düşmanın planları, gücü ve hareketleri hakkında bilgi edinmek için ayrıca casuslar edindi, düşmanın moralini bozacak şayieler çıkarmak ve özel gizli operasyonlar için zaman zaman timler oluşturdu. İnsan zayıyatını asgari düzeyde tutmaya son derece önem vermesi sebebiyle askerî operasyonlar için yer seçimine ve taarruz konusunda inisiyatifini elinde tutmaya büyük çaba gösterdi. Seriyyelerin çoğu düşmanı ansızın ve hazırlıksız yakalayıp savaşa girmeden barışa razı olmalarını sağlama amacını taşıyordu; zira çoğu durumda düşmanın kaçması halinde takip edilmemesini emretmişti. Kureyş'in ekonomik ablukaya alınmasının amacı da onu barışa zorlamaktı. Yine fazla kan dökülmesini önlemek için, düşmanlıktan vazgeçmeyen ve iyi önderlik yapmayan kabile liderleri öldürülerek kabilenin serbest kalması sağlanıyordu^[89].

Zaman ve mekanın realite ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak planlarını olağanüstü bir kararlılık ve başarıyla uygulayan Resûlullah büyük bir bilgelik, beceri ve maharetle düşmanla savaştı, düşmanın plan ve taktiklerini etkisiz kılarak her cephede onları bozguna uğrattı. Bedir, Uhud, Huneyn ve Hendek gazvelerinde görüldüğü üzere onun stratejik hareketinden düşman büyük ölçüde etkilenmiş ve Mekke fethinde Kureyş'in halinde görüldüğü üzere bazan morali tamamen bozulmuş, irade ve kararı kalmamıştı. Hz. Peygamber her savaşta uyguladığı stratejiyle düşmana sürpriz yaptı, düşman sık sık onun kuvvetlerini kapısı önünde görüp şaşırı. Büyük hareketlerinden altısında, küçüklerin dokuzunda düşman tamamen sürprizlerle karşılaştı. Düşmanı hazırlıksız yakalamadaki başarısı o derece hayret vericidir ki askerî seferlerinin ancak üçte biri kadarında savaş meydana gelmiştir^[90]. Gönderdiği seriyyelerin de 32'sinde düşman tamamen sürprizle karşılaşmış direnemedi; karmaşa içinde ya kaçtı veya teslim oldu. Yalnız dokuzunda küçük çaplı çatışmalar, Mute'de ise savaş meydana geldi^[91].

[89] bk. Afzal ur Rahman, s. 41-47.

[90] Afzal ur Rahman, s. 48-49.

[91] Afzal ur Rahman, s. 50.

Hz. Peygamber operasyonlarını büyük bir gizlilik içinde tuttu ve fiilen savaş alanına varıncaya dek niyetinin düşman tarafından bilinmesine imkan vermedi. Bunun için karmaşık ve bazan da aksi yol ve istikametlere yöneldi. Gerçek hedeflerinin düşman tarafından, hatta gerçekleşinceye kadar kendi emrindekiler tarafından bile bilinmemesine, düşmanı yanlış hedeflere yönlendirmeye büyük özen gösterdi. Hicretin onyedinci ayında Abdullah b. Cahş'ın kumandasında Nahle'ye bir seriyye gönderdiğinde ne yapacaklarına dair talimatın yer aldığı mektubu iki gün sonra açmasını emretmesi, Mekke fethi hazırlıkları yapılırken Suriye yönünde Batn-ı İdam'a bir askerî birlik göndermesi bu amacı taşıyordu. 10.000 kişilik büyük bir orduyla girişilen Mekke fethi sırasında Medine'de giriş ve çıkışlar kontrol altında tutulmuş, Hz. Ebubekir ve Hz. Aişe gibi yakınları bile hazırlığın hangi amaçla yapıldığı hususunda bilgilendirilmemiş, dışarıdan orduya katılacakların Medine'ye gelmeleri yasaklanarak yol boyunca kabilelerin topraklarından geçilirken iltihakların gerçekleşmesi sağlanmış, düşman ancak İslam ordusu Mekke'ye yakın bir yere geldiğinde işin farkına varabilmişti. Benî Lihyân Gazvesi sırasında orduyu önce kuzeye Şam'a doğru yola çıkarıp daha sonra bu kabile üzerine yürümüş, Hayber Gazvesi sırasında önce Hayber yahudilerine yardıma giden Gatafan kabilesi toprağındaki Recî'e yönelip Gatafân ve Fezâre'nin kendi yurtlarını savunmak için geri dönmelerini sağlamış, sonra da Hayber'e doğru yol olarak ittifak kurmalarını önlemişti.

Savaşın bir kurnazlıktan, aldatmadan ibaret olduğunu söyleyen Resûlullah'ın^[92] Hendek Savaşı sırasında Gatafân ve Fezâre liderleriyle anlaşma yolları arayarak mevcut ittifakı dağıtmaya çalışması, Gatafân kabilesinin Benî Eşca kolundan yeni müslüman olan Nuaym b. Mesud'u, bu durumdan habersiz Yahudiler ile Kureyş ve Gatafân kabileleri arasına asılsız sözlerle ayrılık sokmak için görevlendirmesi ve onun bu husustaki büyük başarısı^[93] dikkate değer savaş taktiklerindedir.

Resûlullah savaş stratejisinin bütün unsurlarını başarıyla uygularken düşmanın aynı şekilde karşılık vermesine nadiren fırsat tanımıştır. 11 büyük 17 küçük askerî harekate bizzat katılmış, büyüklerden 8'inde ve diğerlerinin tümünde taarruzda bulunarak inisiyatifi elinde tutmuştur. Düşmanın

[92] Buhârî, "Cihâd", 157; Müslim, "Cihâd", 17-18.

[93] İbn Sa'd, IV, 277; İbn Hişâm, II, 229-231; Vâkıdî, II, 480 vd.; Kettânî, I, 544-545.

pozisyonunun yol açtığı zorluk sebebiyle Taif bundan bir istisnadır. Bedir, Uhud ve Hendek'te düşman müslümanların üzerine gelmişse de inisiyatifi o elinde tutmuş, yüksek taktik hareketleriyle düşmanı şaşkırtıp bozguna uğratmıştır^[94]. Taif kalesi kuşatmasının bir sonuç vermemesi üzerine bundan vazgeçilmiş, ancak şehir çevresindeki siyasî ve iktisadî çember etkisini kısa zamanda göstererek bir yıl geçmeden halk teslim olmak zorunda kalmıştır. Benî Süleym Gazvesi (Bahrân Gazvesi), Zû Emer Gazvesi, Zâtürrik'a Gazvesi, Benî Mustalik Gazvesi ve Katan Seferi Medine'ye muhtemel saldırılardan önce tedbir olarak düzenlenmiş, düşman ya topraklarını bırakıp kaçmış veya çatışmada mağlup olmuştu. Mekke fethinden sonra Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin üzerine de yine Kureyş'in kaybettiği otorite boşluğunu doldurmak ve ticaret yollarına hakim olmak için savaş hazırlığı yaptıkları haberi alınarak gidilmiştir.

Yukarıda işaret edildiği üzere Hz. Peygamber'in savaş stratejisinde insan ve mal kaybını asgaride tutmak önemli bir amaçtı. Bu sebeple her harekatta silahlı çatışma olmaması için özel tedbirler alır, anlaşmazlığın savaş yapmadan halli için bütün gayretini gösterirdi. Ancak mecbur kalınca savaşır ve askerlerine savaşa karışmayanları öldürmemelerini emrederdi. Bütün Arap yarımadasında İslam hakimiyetinin sağlandığı on yıl içinde Hz. Peygamber'in katıldığı dokuz savaşta müslümanların kaybı rivayet farklılıklarına göre en fazla 147, düşmanın kaybı ise 288 olarak gösterilmektedir^[95]. Seriyelerde ise müslümanların 119, düşmanın 473 kayıp verdiği kaydedilir^[96]. Serdar Özdemir'in seriyelere dair eserinde verdiği bilgilere göre müslümanların kayıpları 160, düşmanın 50 civarındadır. Altı kadar seriyede ise düşmandan birçok kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir. Böylece her iki tarafın toplam kaybı en fazla 1000 civarında bir rakama ulaşmaktadır. Özel bir durumu olan Benî Kureyza'nın 600-700 olduğu rivayet edilen kaybı bunların dışındadır.

Hz. Peygamber bir kumandan olarak savaştaki en sıkıntılı durumlar karşısında bile asla paniğe kapılmamış ve acziyet göstermemiştir. Uhud ve Huneyn gazvelerinde İslam ordusu dağılmaya yüz tutunca serinkanlılık ve

[94] Afzal ur Rahman, s. 49.

[95] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 21; Afzal ur Rahman, s. 50; Zafar Ali Qureshi, I, 155.

[96] Afzal ur Rahman, s. 50.

güvenini koruyarak orduyu toparlayıp yeni bir cesaretle düşman üzerine sürmüştü. Hendek Gazvesi sırasında Benî Kurayza'nın Kureyşle işbirliği yapıp içeriden Medine'ye saldıracığı haberi üzerine ashap büyük panik yaşarken her zamanki sükunetini koruyan Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise ve Seleme b. Eslem kumandasında iki seriyye gönderip şehrin içinde devriye görevi yaptırmıştı. Böylece Kurayza yahudileri korkarak niyetlerinden vaz geçtikleri gibi müslümanlar da moral kazanmışlardı. Uhud savaşı, kendilerinin dört misli olan düşmana karşı önce üstünlük sağlanmasına rağmen sonunda bir yenilgi olmakla birlikte Kureyş'in Hz. Peygamber'i yok etmek veya Medine'deki nüfuzunu etkisiz hale getirmek amacı gerçekleşmediği gibi savaşın ertesi günü Hz. Peygamber'in yeni takviye almayıp yalnızca bu savaşa katılan müslümanları harekete geçirerek onların peşine gitmesi, karagah kurduğu Medine'ye 16 km mesafedeki Vâdi'l-Akîk mevkiinde beş bin kadar ateş yaktırıp sabaha kadar ateşlerin söndürülmemesini emretmesi, müslümanların güçlerini koruduklarını hem Kureyş'e hem Medine'deki muhalif gruplara karşı ortaya koyan bir meydan okumaydı. Uhud savaşından hemen sonra Ebû Seleme b. Abdülesed, Muhammed b. Mesleme, Ukkâşe b. Mihsan, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Zeyd b. Hârise ve diğer bazı sahabilerin kumandasında çevreye gönderilen ve çeşitli kabilelere baskınlar düzenleyen seriyyeler de Kureyş'in başarısının ardından müslümanlara yönelik bazı tertiplere cesaret kazanan bu kabilelere gerekli ikazı vermek amacı taşıyan taktik operasyonlardı. Mekke fethi sırasında şehre yakın bir yerde konaklayan 10.000 kişilik orduya her askerinin bir ateş yakmasını emretmesi ve amcası Abbas'tan Ebû Süfyân'ı ordunun geçişini göreceği bir yerde alıkoymasını istemesi Mekke halkının direncini kırarak karşı koymalarını önleme amacını taşıyordu. Yine Kaza Umresi sırasında Kabe tavaf edilirken müşriklere karşı güçlü görünmek için ashabin sağ omuzlarını açarak kısa ve süratli adımlarla çalimli yürümelerini (ıztıba ve remel) emretmişti. Hendek Gazvesi'nin hemen ardından vakit kaybetmeksizin Benî Kureyza yahudileri üzerine yürümekle de karşı tarafı tedbirsiz yakalamış ve ruhen çökertmişti.

Resûlullah Kur'an'ın prensipleri doğrultusunda meşru savaş dışında savaş kabul etmediği gibi savaşı keyfilikten çıkararak hukuka dayandırdı. Savaşın tahribatını sınırlı tutarak fiilen çatışmaya katılmayan çocuk, kadın ve yaşlı kimselerin öldürülmesini, hıyanette bulunulmasını, ahde vefasız-

lık gösterilmesini yasakladı^[97]. Düşmanın öldürülmesi sırasında kin ve nefret tezahürü sayılan veya kin ve nefreti arttıracak davranışlardan sakınılmasını, iyilik ve güzelliğin şiar edinilmesini emretti. “Öldürme konusunda insanların en iffetli (şefkatli, mürüvvetli) olanı inananlardır”^[98] ve “Allah her şeye ihsanla davranmayı yazdı (farz kıldı); o halde öldüreceğiniz zaman güzel öldürün, hayvan keseceğiniz zaman güzel kesin”^[99] sözleri ona aittir. Esir ve rehinelere iyi davranılmasını emretti, diğer milletlerin uyguladığı işkence, müsl vb. uygulamalardan askeri menetti. Hukuka aykırı bir uygulama gördüğünde düzeltti veya tazminle telafi yoluna gitti. Mesela hicretin altıncı yılında Zeyd b. Hârise komutasında Hısma mevkiine gönderdiği seriyyenin Benî Dubeyb kabilesine yanlışlıkla saldırdığı anlaşılınca Hz. Ali’yi göndermiş ve alınan ganimetler iade edilmişti^[100]. Mekke fethinden hemen sonra çevredeki kabileleri İslam’a davet çerçevesinde bir seriyyenin başında Benî Cezîme’ye gönderilen Halid b. Velid’in, teslim olan halkın İslam’ı seçtiklerini mahalli bir kelimeyle dile getirmeleri ve bunun anlaşılmasını sebebiyle bazı esirleri öldürmesi üzerine çok üzülen Hz. Peygamber “Allahım, Halid’in yaptıklarından beriylim!” demiş ve Hz. Ali’yi göndererek “Şu kavme git, durumlarına bak ve (onlara karşı yapılan) Cahiliye devri uygulamasını ayaklarının altına al!” buyurup verilen bütün zararların tazminatını ödetmişti^[101]. Hayber’in fethi sırasında da siyahî bir köle çoban Resûlullah’ın huzuruna gelerek müslüman olunca, Resûlullah İslam’da hiyanet olmadığını ve sürüyü sahibine götürüp teslim etmesini emredince o da sürüyü yahudi efendisinin hisarının önüne koyup geri dönmüştü^[102].

Hz. Peygamber başarılı bir komutanda bulunması gereken güçlü bir irade ve cesaret, sabır ve tahammül, tereddütsüz her sorumluluğu yüklenme, emri altındakileri iyi tanıma, hepsine eşit ve adil davranma, ferdî ve sosyal problemleriyle ilgilenme, zorluklara birlikte göğüs germe, güven ve saygı telkini, disiplin, süratle doğru ve tereddütsüz karar verme, yardımcı-

[97] Vâkıdî, II, 757-758, 778, III, 1117; Özdemir, s. 97, 99.

[98] Ebû Dâvud, “Cihâd”, 110.

[99] Ebû Dâvud, “Edâhî”, 11.

[100] İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, Beyrut 1402/1982, II, 141; Vâkıdî, II, 559; Özdemir, s. 65.

[101] İbn Hişâm, II, 428-431.

[102] İbn Hişâm, II, 344-345.

larına danışma, sır saklama, soğukkanlılık, zaferle şımarmama ve yenilgiyle yılmama gibi üstün vasıflara sahipti. İnsan psikolojisine ve sosyal ilişkilere son derece önem vermiş, karşılıklı sevgi ve saygıyı, yönetici ve kumandanlara itaati, çekişme ve ayrılığa düşmemeyi teşvik ve tavsiye etmiş, askerî hareketler sırasında ashabın psikolojik ve sosyal problemleriyle ilgilenmekten geri durmayıp bir arkadaş ve dost olarak mükemmel bir kumandanlık örneği sergilemiştir

Hz. Peygamber gelecekteki İslam ordusu için genç kumandanları yetiştirmeye büyük önem vermiş, bizzat bulunduğu askerî hareketlerdeki önderliği yanında bu savaşlar ve özellikle seriyyelerde onlara şahsî inisiyatif tanıyıp eğitmiştir. İlk yıllarda askerî hareketlere daha çok Resûlullah kumanda ederken ilerleyen yıllarda ağırlığın giderek bu kumandanlara kaydığı dikkat çekmektedir^[103]. Hz. Peygamber, askerî eğitim ve öğretim çerçevesinde bazı sahabileri kale kuşatmalarında kullanılan arrâde, mancınık ve debbâbe gibi savaş aletlerinin yapımını öğrenmekle görevlendirmiş, Taif kuşatmasında mancınık kullanmıştı^[104]. Hendek Gazvesi sırasında Medine'nin çevresine hendek kazımı da daha önce Araplar arasında bilinen bir şey olmayıp Selman el-Fârisî'nin tavsiyesiyle yapılan bir uygulamadır^[105]. Silah temini devletin imkanları yanında büyük ölçüde bağışlarla sağlanıyordu. Hz. Ömer'in rivayetine göre Resûlullah fey gelirlerinden ailesinin bir yıllık nafakasını ayırdıktan sonra kalanı ile at ve silah alırdı^[106]. Hz. Peygamber'in o dönemde bilinen her türlü silahı temin etmeye çalıştığı, kılıç, mızrak, ok gibi silahlar yanında zırh, miğfer, kalkan gibi aletleri de bizzat kullandığı bilinmektedir^[107]. Sefer ve savaş sırasında askerlerin birbirini tanıyabilmesi için parola ve günün şartlarında üniforma sayılabilecek belli renkte sarık ve elbiseler veya kıyafete iliştirilen belli işaretler kullandırmış^[108], ayrıca ok atmayı, ata binmeyi ve yüzmeyi teşvik etmiş, bu hususlarda yarışlar düzenleyerek eğitime önem vermiştir^[109].

[103] bk. Afzal ur Rahman, s. 109-110.

[104] İbn Hişâm, II, 483; Vâkıdî, III, 927; Şâmî, V, 560-561.

[105] İbn Hişâm, II, 216, 224; Süheylî, VI, 206-207.

[106] Müslim, "Cihâd" 48; Tirmizî, "Cihâd", 39; ayrıca bk. İbn Hişâm, II, 245.

[107] Kettâni, I, 518-520.

[108] Kettâni, I, 499-501.

[109] Kettâni, II, 158-160, 385-386.

Hız. Peygamber disiplinli ve başarılı bir haber alma teşkilatı oluşturmuştu. Bir sefere çıkıldığında veya dönüşte gerek düşman hakkında bilgi edinmek gerekse yol güvenliğini sağlamak için keşif kolları çıkarır, kılavuz ve casuslar kullanırdı^[110]. Hicret ve çeşitli askerî seferler sırasında usta kılavuzlardan faydalanan Resûlullah'ın gerektiğinde henüz müslüman olmamış kimseleri de kullandığı dikkat çekmektedir^[111].

Yargı

İslam'ın zuhuru sırasında Arabistan'da kamu düzeninin korunması, birisine yönelik zarar ve haksızlık karşısında kabile veya ailenin intikam alması sayesinde sağlanıyordu^[112]. Hicretten sonra müslüman toplum göçebelikten yerleşikliğe, ahlakî ve cezaî alanda ortak toplumsal sorumluluktan ferdî sorumluluğa doğru hızlı bir değişim geçirmiş, mal ve can konusunda hukuk güvencesinin sağlanmasıyla kolektif öç ve cezalandırmaya son verilmiştir. Önceleri dinî-ahlakî telkinler ve toplumun ortak tepkisiyle sağlanan hukuka itaat, giderek yargının kurumsal bir mahiyet kazanmasıyla siyasî otoritenin güvencesine kavuşmuştur. Ortaya çıkan siyasî-hukukî yapı küçük bir toplumun ihtiyaçlarıyla sınırlı olsa da gelecekteki müslüman devletlerin dayandıkları fikrî temelle tutarlılıklarını sağlayacak kurumların ilk şekilleriyle bu dönemde oluşmaya başladığı görülür.

Medine Vesikası'nda anlaşmazlıkların çözüm için Hız. Peygamber'e getirileceği hükme bağlanmıştı. Hız. Peygamber zamanında müslümanların aralarındaki anlaşmazlıkları götürecekleri resmî ve düzenli mahkemeler kurulmuş değildi. Ogünün şartlarında buna ihtiyaç da yoktu. İnsanlar kendi aralarında çözemedikleri problemlerini, Kur'an'ın bu konuda kendisiyle hükmedilmek üzere gönderildiğine (en-Nisâ 4/105), aralarında çıkan anlaşmazlıkları Peygamber'e getirip onun verdiği hükümleri hiçbir sıkıntı duymadan kabul etmedikçe müslüman olamayacaklarına dair ayetler (en-Nisâ 4/65) doğrultusunda Hız. Peygamber'e getiriyorlar, o da bir hakim gibi hüküm veriyordu. Bu vasfıyla İslam'da ilk hakim o idi. Onun yargı yöntemi, başka herhangi bir hakim gibi bir yasayı yorumlayıp bir

[110] Kettânî, I, 526, 538-541; Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, s. 227-251.

[111] Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 45; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 187, 332; Kettânî, I, 524-525.

[112] Watt, *ER*, X, 139.

duruma uygulamak şeklinde değildi; onun hüküm verme yöntemi bu şekilde adli-hukukî olduğu kadar yaratıcı ve teşriî bir özellik de taşırdı^[113].

Resûlullah, kendisinin de bir beşer olduğunu, hasımların ortaya koydukları gerekçelere göre hüküm verdiğini, bir tarafın bu konuda baskın çıkması sebebiyle onun lehine hüküm vermesi ve gerçekte diğerinin haklı olması halinde bunun ateşten bir parça olduğu hususunda tarafları uyarılmıştır^[114]. Allah'ın, adaletten sapmadığı müddetçe hâkimle birlikte olduğunu ve böyle hâkimlerin cennete, gerçeği bildiği halde haksızlık edenlerin ise cehenneme gireceklerini^[115], yargı işinde rüşvet alanların Allah'ın lanetine uğrayacaklarını^[116] haber vermiş ve hâkimlerin aşırı açlık, susuzluk, ve öfke gibi sağlıklı karar vermeyi engelleyen durumlarda hüküm vermekten sakınmalarını istemiştir^[117].

Resûlullah, bütün ihtilafları bizzat hükme bağlaması fiilen mümkün olmadığından yargı görevini sahabilere de yaptırmış ve onları bu konuda eğitmiştir. Bunlardan biri Hz. Ömer'dir^[118]. Resûlullah'ın bir defasında kendisine gelen iki hasım arasında hüküm vermek üzere Hz. Ömer'i, bir başka olayda da Ukbe'yi görevlendirdiği kaydedilir^[119]. Bir defasında da bir gayri menkulle ilgili hüküm vermek üzere Huzeyfe b. Yemân'ı göndermişti^[120]. Hz. Ali Yemen'e kadı olarak gönderildiğinde daha genç yaşta olduğunu ve yargı konusunda bilgisi olmadığını söyleyince Hz. Peygamber kendisine dua ederek bu görevde başarılı olacağını belirtmiş ve bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Hz. Ali bundan sonra kadı olarak verdiği hükümlerde hiç sürçmediğini, tereddüte düşmediğini söyler^[121]. Karâfi Resûlullah'ın yargı görevine, şer'î hükümleri en iyi bilen, hasımların delillerini ve kurnazlıklarını en güçlü şekilde kavrayan kimseleri tayin ettiğini, "Sizin yargıda en üstün olanınız Ali'dir" sözünün anlamının da bu olduğunu belir-

[113] Oda, s. 69.

[114] Müslim, "Akdiye", 4; Tirmizî, "Ahkâm", 2.

[115] İbn Mâce, "Ahkâm", 3; Tirmizî, "Ahkâm", 1.

[116] *el-Müsned*, II, 287-288.

[117] Müslim, "Akdiye", 16; İbn Mâce, "Zühd", 1.

[118] Tirmizî, "Ahkâm", 1.

[119] bk. Heysemî, IV, 195.

[120] İbn Sa'd, V, 553; İbnü'l-Esir, I, 313.

[121] Ebû Davud, "Akdiye", 6; *el-Müsned*, I, 149-150; Hâkim en-Nisâbü'ri, IV, 88.

tir^[122]. Yemen'e ayrıca Muâz b. Cebel'i de kadı olarak gönderen Hz. Peygamber'in esasen yeni müslüman olan bölgelere gönderdiği kimseler yöneticilik, kadılık, vergi tahsili ve öğretmenlik gibi görevleri birlikte yerine getirmektelerdi. Ancak bazan bir kişiyi belli bir görevle gönderdiği de olurdu. Bu dönemde kadılık yapanlar arasında Hz. Ebubekir, Abdullah b. Mesud, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Musa el-Eş'arî, Ma'kıl b. Yesâr da anılmaktadır^[123]. Ma'kıl b. Yesâr kendi kavmine kadı olarak gönderildiğinde, bunu başaramayacağını belirtince Resûlullah "Kasıtlı olarak haksızlık yapmadıkca, Allah kadı ile beraberdir" diyerek onu cesaretlendirmişti^[124].

Ekonomi

Hz. Peygamber sosyal adaletin sadece prensiplerini koymadı, aynı zamanda gerçekleştirdi de. Getirilen ekonomik tedbirlerle zengin-fakir arasındaki uçurum mümkün olduğu ölçüde kapandı; insan tabiatıyla uygunluk içinde bir denge ve eşitlik ortamı doğdu. Fakirler zenginlerin iyiliğini ister, zenginler de fakirleri koruyup gözetir duruma geldiler.

Hz. Peygamber Medine'de öncelikle müşrikler ve yahudilerin ticaret yaptığı pazardan ayrı olarak müslümanlar için bir pazar yeri tesbit etti; oranın daraltılmamasını, sabit yerler edinilmemesini ve vergi konulmamasını emretti^[125]. Böylece müslümanlar hem karşılıklı ilişkilerinde İslamî kuralları kolayca uygulayabilecekleri hem müşrikler ve özellikle yahudilerin iktisadî nüfuz sahibi olmadıkları müstakil bir mekanda ticaret yapma imkanına kavuşmuşlardı. Vergi konulmaması maliyetlerin azaltılıp bu pazarın daha karlı ve cazip hale getirilmesi, sabit yerler edinme yasağı da müteşebbisler arasında adaletin sağlanması, imtiyazlara yer verilmemesi ve çalışkanlığın özendirilmesi bakımından önem taşımaktadır^[126]. Pazarı mal getirenin rızıklandırıldığını, karaborsacının ise lanetlendiğini belirten Resûlullah^[127] ayrıca şehirler arası mal sevkiyatı sırasında alınmakta olan iç gümrük vergilerinin (meks) alınmasını da yasaklayarak Medine'ye mal

[122] Kettânî, I, 417.

[123] Kettânî, I, 418.

[124] *el-Müsned*, V, 26; Hâkim en-Nisâbüri , III, 577.

[125] İbn Mâce, "Ticârât", 40; Heysemî, IV, 76; Semhûdî, I, 540.

[126] Cengiz Kallek, *Asr-ı Saâdet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul 1997, , s.191-195.

[127] İbn Mâce, "Ticârât", 6.

sevkiyatının devamlılığını sağlamaya çalıştı^[128]. Ticaret ve alışveriş alanında aldatmaya, istismara, haksız kazanca yol açacak her türlü teşebbüsü ortadan kaldırdı. Bu çerçevede köyden şehire mal getirenlerden pazara varmadan mal alınmasını^[129], satın alınan malın kabz edilmeden ve yolda alınan malların pazara nakledilmeden satılmasını yasakladı ve bunu kontrol için görevliler tayin etti^[130]. Böylece haksız rakabeti ve piyasa fiyatlarının sun'î olarak yükseltilmesini engelledi. Resûlullah'ın ayrıca devlet gelirlerinin tamamını bekletmeden gider kalemlerine harcamasıyla tedavüldeki para miktarı azami seviyeye çıktığı gibi sağlam sikkeleri bozmayı yasaklaması paranın mevcut değerini korumayı, mallar arasındaki takas ekonomisinde bazı sınırlamalar getirmesi de para ekonomisine geçişi hızlandırmayı ve para piyasasını güçlendirmeyi hedeflediği şeklinde değerlendirilmiştir^[131].

İslam toprakları genişleyip elde edilen gelirler de artınca Hz. Peygamber zekat, cizye, haraç, uşûr gibi vergileri takdir ve toplamak üzere görevliler, vergileri yazmak için özel katipler tayin etti^[132]. Âmil, musaddık ve sâî gibi unvanlarla anılan ve genellikle kendi kavimlerine gönderilen zekat görevlilerini eğiten Hz. Peygamber onlara gerekli tavsiye ve talimatlarda bulunur, kendileri için bir belge yazardı. Zekatlar toplanırken halka baskı ve haksızlık yapılmamasını^[133], bir arada olan malların zekattan kaçınmak için ayrılmamasını, ayrı olanların da zekat almak için bir araya getirilmemesini emrederdi^[134]. Bu tavsiyeler doğrultusunda görevliler zekat alırken hayvanın ne en semizini ne en zayıfını değil orta hallisini ayırırlar, zekat için sürüden özellikle en semiz hayvanlar seçilmişse bunlar Resûlullah tarafından iade edilirdi^[135].

Hz. Peygamber, hiç kimsenin elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir şey yemediğini^[136], emin ve doğru tüccarın kıyamet günü peygam-

[128] Kallek, s. 144.

[129] Buhârî, "Büyü", 68, 71.

[130] Buhârî, "Büyü", 49, 54, 55, 56; Müslim, "Büyü", 33, 37, 38.

[131] Kallek, s.53-54.

[132] Kettâni, I, 575-585.

[133] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 427-428; Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 321.

[134] İbn Sa'd, VI, 68.

[135] İbn Sa'd, VI, 68, VII, 47.

[136] Buhârî, "Büyü", 15.

berler, siddıklar ve şehidlerle birlikte olacağını belirterek^[137] ashabını çalışma ve ticarete, ayrıca ağaç dikimine ve ziraate^[138] teşvik etmiştir. Kendisi de bir süre ticaretle uğraşmış, pazarlarda mal alıp satmıştı. Bu durumun müşriklerce eleştirilmesi üzerine nazil olan âyetlerde kendilerine cevap verilmişti (el-Furkân 25/7, 20). Ashabın önde gelenleri ticaretle uğraştılar ve büyük servetler elde ettiler. Zübeyr b. Avvâm'ın, kendisine haraç ödeyen bin kölesi olduğu, fakat bu gelirin bir dirhemini bile harcamayıp tasadduk ettiği^[139], bıraktığı mirasın 35-50 milyon dirhem olduğuna dair rivayetler kaydedilir^[140]. Abdurrahman b. Avf vefat ettiğinde büyük nakit yanında bin deve, üç bin koyun ve yüz at miras bırakmış^[141], miras bıraktığı altın külçe baltalarla kesilmişti^[142]. Sağlığında 40.000 dirhem, 40.000 dinar, 500 at, 1500 deve Allah yolunda tasadduk etmiş^[143], Bedir savaşına katılanlardan hayatta kalan yüz kişinin her biri için de dört yüz dinar vasiyette bulunmuştu^[144]. Hz. Osman Tebük Gazvesi sırasında orduyu bin deve ve yetmiş atla donatmış^[145], bin dinar altın infak etmişti^[146]. Şehid edildiği sırada yağmalanan malının 30.500.000 dirhem olduğu, ayrıca 250.000 dinar, Rebeze'de bin deve bıraktığı, Birieris ve Vadilkura'da 200.000 dinar değerinde mal tasadduk ettiği kaydedilir^[147]. Talha b. Ubedullah'ın günlük gelirinin bin vâfi (4250 gr. gümüş) olduğu^[148], Hakîm b. Hizâm'ın hac sırasında yüz bedene (deve, sığır) ve bin koyunu kurban kesecek ve yüz köle azad edecek kadar zengin olduğu rivayet edilir^[149]. Talha b. Ubeydullah'ın Irak'tan yıllık 400-500.000 dirhem, Serât'dan 15.000 dinar civarında gelir sağladığı, ailesi için kifayet miktarını ayırdıktan sonra kalanıyla kabilesi Benî Teym'de hiç fakir bırakmadığı, bekarları evlendirdiği, borçluların borçlarını ödediği ve miras bıraktığı altının 10

[137] İbn Mâce, "Ticârât", 1; Tirmizî, "Büyû", 4.

[138] Buhârî, "Hars", 1; Müslim, "Musâkât", 8.

[139] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 546; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, Kahire 1368, I, 583.

[140] İbn Sa'd, III, 109-110; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, nşr. Taha Abdür-rauf Sa'd ve dğr., Kahire 1398/1978, XII, 213-215.

[141] İbn Sa'd, III, 136; İbn Abdülber, II, 396; Kettânî, II, 91, 475.

[142] İbn Sa'd, III, 136; İbnü'l-Esîr, III, 485.

[143] İbnü'l-Esîr, III, 483; Kettânî, II, 475, 499.

[144] İbnü'l-Esîr, III, 484.

[145] İbn Abdülber, III, 72-73; Halebî, III, 100.

[146] Tirmizî, "Menâkıb", 18; İbn Hişâm, II, 518.

[147] İbn Manzûr, XVI, 248.

[148] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, nşr. Servet Ukkâşe, Kahire 1960, s. 231; Kettânî, II, 97.

[149] Hafâcî, I, 328.

tonu aştığı rivayet edilir^[150]. Sa'd b. Ubâde her gün Ehl-i Suffe'den seksen kişiyi yemeğe götürdü^[151]. Zeyd b. Sâbit'in de 100.000 dinar tutan mal ve mülkünden başka baltalarla kesilen altın ve gümüşü vardı^[152].

Hz. Peygamber sağlığında İslam hakimiyetine geçen topraklardan gelen vergilerden payına düşen büyük meblağlardan, kendisine verilen hediyelerden hiçbir şeyi kendisine bırakmadı. Ailesinin yıllık masrafını ayırdıktan sonra kalanı Allah yolunda harcadı. Büyük otoritesine ve bu zenginliğine rağmen kifayet miktarıyla geçinir, Allah'tan kifayet miktarı rızık ister, gösterişsiz, mütevazî bir hayat sürerdi. Bu tevazu ve sadeliği Resûlullah'ın karakterinin zirve güzelliği olarak nitelendiren R. Bosworth Smith^[153], onun insanüstü zorlukların üstesinden geldiğini, büyüleyici güzellikte bir hayat sürdüğünü, mucizevî işler başardığını, bütün Arabistan'ın saygısını kazandığını, şahsında daha önce hiçbir Arap tarafından ortaya konmayan bir ahlak örneği sergilediğini, buna rağmen kendisinin zayıf ve yanılabilir bir ölümlüden öte bir şey olduğunu asla düşünmediğini ve iddia etmediğini belirterek hayranlığını dile getirir^[154]. En mahrum durumlarda bile elindeki başkalarıyla paylaştığı, bazan aylar geçtiği halde evinde ateş yanmadığı bilinen bir husustur. Şöyle buyurmuştu: “Uhud dağı kadar altınım olsa, bir borç için saklayacağım bir dinar dışında ondan bir dinarın bile gece yanımda kalmasından hoşnutluk duymam”^[155]. Resûlullah Borçlu olarak ölen kimselerin borcunu bizzat tekeffül etmiş^[156], “Eşlerimin nafakası ve âmilimin (devlet görevlisi) rızkından öte bıraktığım her şey sadakadır”^[157] buyurarak vakıf yaptığı gibi ashâbı da fakirlere yardıma ve vakıf kurmaya teşvikte bulunmuş, onlar da en değerli mallarını toplumun hizmetine vakfetmişlerdi^[158]. Resûlullah bizzat yaşayarak örnek olduğu hayırseverliği başkalarına da tavsiye ederken varlıkları ölçüsünde onları zekat ödemeye de mecburi tutmakla kısa bir zaman içinde sosyal dayanışmayı kurumlaştırdı.

[150] İbn Sa'd, III, 221-222.

[151] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 30; İbnü'l-Esîr, II, 356.

[152] Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1384/1964, II, 342-343; bu ve diğer zengin sahabiler için bk. Kettânî, II, 472-480; Kallek, s. 231-281.

[153] *Mohammed and Mohammedanism*, s. 138.

[154] *A.g.e.*, s. 149.

[155] Buhârî, “İsti'zân”, 30; Müslim, “Zekât”, 31, 32.

[156] Kettânî, I, 393.

[157] Buhârî, “Vesâyâ”, 32; Müslim, “Cihâd”, 55.

[158] bk. Kettânî, I, 585-595.